

”IT’S A VERY OLD WHISKY, MY BOY”

– OM WHISKYREFERENSER I SVENSK LITTERATUR¹

EN INTERNATIONELL UTBLICK

Att alkoholhaltiga drycker förekommer flitigt i världslitteraturen är allmänt bekant. Redan hos Homeros flödar vinet vid gästabuden och i till exempel Bellmans sånger är begäret efter brännvin, öl och vin en mäktig kraft. Men hur är det med whisky? Har denna numera så populära dryck satt några djupare spår i litteraturen?

I den utländska litteraturen är referenserna till whisky många och ofta signifikativa. Hos skotska författare finns till exempel gott om patriotiskt färgade lovsånger till drycken. I Robert Burns ”Earnest Cry and Prayer” (1786), en längre dikt riktad till det brittiska underhusets skotska medlemmar, framhävs kopplingen mellan whisky och frihet (”Freedom and Whisky gang thegither”) och i Robert Louis Stevensons lekfulla poem ”The Scotsman’s Return from Abroad” (1880) berättas om

en skotte som på resa på kontinenten längtar till hemlandet och äkta, skotsk whisky (”The king o’ drinks, as I conceive it, / Talisker, Isla, or Glenlivet!”).²

En mer renodlat humoristisk hyllning är Compton Mackenzies roman *Whisky Galore* (1947) som även gett upphov till en populär film (på svenska *Massor av whisky*). När ett skepp fullastat med whisky går på grund utanför den skotska kusten utvecklar lokalbefolkningen all tänkbar uppfinningsrikedom för att bärga och gömma undan dyrbarheterna vilket innebär att dramatiska och komiska förvecklingar hopas. Whiskyn får här alltså en central roll i intrigen men ägnas dessutom mängder av entusiastiska karakteristiker (som berusningsmedel, som smakupplevelse, som allmän världsförbättrare).

En mindre burlesk roll har whiskyn hos Sir Arthur Conan Doyle som gärna låter

sin hjälte Sherlock Holmes reflektera över kriminalfall i en skön fåtölj framför brasan med whisky, soda och cigarrer inom räckhåll. Drycken blir här ett viktigt element i skapandet av intimitet och välbefinnande i skarp kontrast till den karga yttervärld där brotten utspelar sig. Whiskyn bidrar dessutom till den aura av sensibel finsmakare som hör till den skarpsinnige detektivens kännetecken.

Åter andra sammanhang möter hos hårdkokta författare som Raymond Chandler, Dashiell Hammet och Ernest Hemingway. Hos dessa är whiskyns flitiga förekomst delvis en följd av miljöerna – urbaniteten, de många barbesöken – men sammanhänger också med dryckens roll som redskap för att hantera ensamhet, leda eller anspänning. Karakteristisk är den scen i Chandlers *The Big Sleep* (1939) där Philip Marlowe en regnig kväll köper sig en flaska whisky som sällskap vid ett ensligt spaningsuppdrag, så även den scen i *The Long Goodbye* (1955) där han i ett tillstånd av frustration bedövar sig genom att snabbt hålla i sig en flaska.³

Som redan denna snabbskiss låter ana är whisky en dryck med många konnotationer och betydande atmosfärskapande/symbolisk potential. I senare litteratur vidgas det motiviska registret än mer. Till att börja med blir whiskyn mindre ensidigt knuten till en mansdominerad miljö. Även om drycken i stor utsträckning fortsätter att vara manligt kodad sker feminina inbryningar av olika slag. I takt med att den skotska maltwhiskyn slår igenom på bred front (ungefär från 1990-talet) framställs whisky också allt oftare som en sinnlig värld att utforska. Whiskykonnässörer dyker upp i texterna och den klassaspekt som väl alltid – mer eller mindre – har häftat vid whisky får nya dimensioner: den rätta märkeswhiskyn som klass- och statusmarkör.

Att se närmare på whiskyns roller i litteraturen tycks med andra ord kunna ge inte

bara ökad insyn i litterära texter utan även inblickar i kulturhistoriska och sociologiska sammanhang. I det följande kommer jag att göra några nedslag som illustrerar tendenser och utvecklingslinjer: Vilka föreställningar omgärdas whiskyn av? Hur har dessa föreställningar förändrats över tid? Hur utnyttjas dessa föreställningar av författarna? Som rubriken anger är det den svenska litteraturen jag kommer att hålla mig till och då tiden från cirka 1880 (då whiskyn gör sitt intåg i landet) och framåt. Framställningen har i stora drag ett kronologiskt perspektiv men detta samordnas med olika systematiska infallsvinklar: whisky och modernitet; whisky och klassaspekter; whisky och manlighet och så vidare. Snarare än att skapa en linjär, tesdrivande text har jag velat ge studien karaktär av montage där de ofta mångfacetterade och tankeväckande sambanden mellan olika aspekter kan framträda.

Det ska också sägas att någon mer inträngande undersökning av whiskyns roll i den svenska litteraturen idag inte existerar. De för mig relevanta studierna kan indelas i tre kategorier: (i) Mer generell hållna och internationellt inriktade redogörelser för whiskyns historia. (ii) Etnologiska eller litteraturvetenskapliga studier som behandlar sättet att skriva eller tala om bruket av alkohol och berusning – den typiska ”alkoholdiskursen”. (iii) Undersökningar av andra dryckers roll i litteraturen som, även om de knappast alls berör whiskykonsumtion, ändå har kunnat tjäna som inspiration.⁴

WHISKYN KOMMER TILL SVERIGE

Den första referensen till whisky på svensk mark brukar man säga är ett recept på kryddat brännvin i Cajsa Wargs kokbok från 1755. I och med att hon använder beteckningen ”usqueba” antyds att hon är

bekant med den keltiska beteckningen på whisky, ”uisge beatha”, vars egentliga betydelse är ”livets vatten”.⁵

Ordet whisky (med en mer igenkännlig stavning) dyker sedan upp i enstaka texter från 1850-talet men det är egentligen först under 1880-talet som whisky börjar konsumeras i en något större omfattning och som drycken blir mer synlig i litteraturen – ännu 1910 är försäljningen dock så pass blygsam som 400 000 liter (att jämföra med 7 miljoner liter 1965 och dagens 9,5 miljoner liter).⁶ Den under 1800-talet helt dominerande starkspriten är förstås brännvinet. (En grov uppskattning av brännvinskonsumention runt 1910 är 30 miljoner liter, det vill säga cirka 6 liter per person och år.)⁷

De drycker som whiskyn konkurrerar med när den introduceras är inte heller brännvin utan konjak och punsch. När det gäller konjaken hade den under 1880-talet drabbats hårt av den luspest som vid denna tid härjade franska vingårdar. Till följd av att vinplantorna förstördes gick konjaksproduktionen kraftigt ned; exporten minskade och priserna steg. Detta var en av anledningarna till att whisky på export från Skottland under 1800-talets sista decennier erövrade världen.⁸

Men om villkoren för konjakshandel alltså försvårades stod sig den i Sverige producerade och populära punschen ännu mycket väl. Punsch var under andra halvan av 1800-talet en ytterst efterfrågad dryck, framför allt i samband med festligheter av olika slag liksom i student- och militärkretsar. Längre dracks punschen främst som upphettad bål men under senare delen av 1800-talet blir det vanligaste att inta den kyld – på krogen beställer man in en flaska punsch i en ishink.⁹

Den aura som omgav whiskyn var samtidigt tämligen skild från punschens vilket fångas i de tillbakablickande, lätt tillspetsade raderna från August Strindbergs sati-

riska nyckelroman *Svarta fanor* (1907): ”Whiskyn, den gemena, kom 1890; den gjorde människorna tungsinta och undanträngde den glada punschen, som begär sång och käglor.”¹⁰

Innan vi går närmare in på whiskyns uppdykande i den svenska litteraturen bör något sägas om de historiska och litterära förutsättningarna. En viktig faktor är förstas samhällsutvecklingen i stort och då särskilt framväxten av en borgerlighet eller övre medelklass i städerna. I takt med att borgarklassen under 1800-talet förstärker sina positioner blir middagar, bjudningar och fester allt vanligare inslag i umgängeslivet. Det är bland annat genom sådana tillställningar som man kan manifesteras sin framgång och väcka omgivningens beundran. Att därvid tillhandahålla ett rikt och växlande mat- och dryckesutbud – många skilda typer av maträtter, många sorters drycker (gärna nymodigheter som whisky) – hör naturligtvis till.¹¹

Sammanhängande med borgarklassens utbredning är även utvecklandet av en mer kontinental restaurangkultur. I Stockholm kommer välkända etablissemang som Hasselbacken och Berns salonger att locka många till sig; dels med maten men kanske också med den whisky man kan inta därefter. Efterhand utvecklas dessutom en barkultur efter utländsk modell. I huvudstaden är Hotell Rydberg tidigt ute med en ”American Bar” (1902) som frestar stadens manliga publik med drinkar av allehanda slag.¹²

Samhällsutvecklingen och då särskilt de gynnsamma förhållandena för borgarklassen är på samma gång en förutsättning för framväxandet av en realistisk litteratur inriktad på att spegla de nya miljöerna liksom överhuvudtaget rörelserna i samhället. I denna realistiska litteratur – tidiga representanter är Carl Jonas Love Almqvist, Emelie Flygare-Carlén och Fredrika Bremer – uppmärksammas gärna också

fester, måltider och restaurangbesök. Än mer uttalad blir denna tendens under det som brukar kallas ”det moderna genombrottet”, det vill säga den socialt engagerade, mer eller mindre samhällskritiska litteratur som i Sverige initieras med Strindbergs *Röda rummet* (1879). I denna litteratur blir skildringen av mat- och dryckesvanor liksom restaurangliv ofta ett instrument för att teckna samhällslivet och fånga såväl klasskillnader som psykologiska spänningar mellan texternas karaktärer.

Som antyds av det ovanstående är det (åtminstone till en början) framför allt i en realistiskt syftande litteratur – prosa eller dramatik – som skildringar av whiskykonsumtion förekommer. Förvisso figurerar referenser till whiskydrickande också i icke-realistisk litteratur liksom i lyrik men där är de trots allt mindre vanliga.

WHISKY OCH MODERNITETEN

Den polarisering mellan punsch och whisky som möter i citatet från Strindbergs *Svarta fanor* är typisk på flera sätt och återkommer hos många av tidens författare. Hos Strindberg betonas ju särskilt punschens koppling till fest och gamman medan whiskyn sägs göra människorna ”tungsinta”. Som vi ska se kommer whisky relativt snart efter sin ankomst att knytas till avskildhet eller umgänge i mindre sällskap liksom till reflektioner av olika slag.

För tillfället vill jag dock dröja vid en annan aspekt av polariseringen, nämligen uppfattningen av whisky som en *nyhet*, något som bryter av mot det inhemska och väletablerade. Ett i sammanhanget belysande stycke finner vi i Oscar Levertins roman *Magistrarne i Österås* (1900). I ett samtal mellan några herrar, mer eller mindre konservativa och patriotiskt sinnade, kommer olika drycker på tal varvid en av parterna hävdar: ”Men något avskyvärdare än den moderna whiskyn vet jag

icke. Aldrig får den komma in genom mina dörrar.” En av hans samtalspartners gemåler: ”Whiskyn är nutidsdrycken [...] vår tids skeptiska, spleenfyllda och intellektuella dryck, lika väl som den opportunistiska punschen var studentmötenas och skandinavismens.”¹³

Här framträder en tydlig motsättning mellan gammalt och nytt (accentuerad av att samtalet tilldrar sig under en valborgsmässoafton då våren välkomnas och unga och gamla firar tillsammans). Whiskyn knyts uttryckligen till ett nytt tidsklimat, till nya tidsstämmningar (skepsis, spleen etc). Man kan säga att den blir ett tecken för den nya tiden och utifrån detta bemöts med anti- eller sympati allt efter preferens. I Levertins roman blir inställningen till den nya drycken med andra ord ett (av flera) medel att framställa skilda förhållanden till tiden, livet, alltings förändring.

Att whiskyn vid denna tid fått karaktären av modedefenomen och inredryck är tydligt också i ett citat från Albert Engström. I *En bok* (1905) talar Engström om hur han dragit sig tillbaka från stadens hektiska liv till förmån för en tillvaro på landet. I samband med detta tecknas i ironisk anda villkoren för de män som fullt ut vill delta i det urbana livet: ”Stackars stadsbor! Jag säger detta, emedan jag själv en gång varit stadsbo. Jag levde av ostron, rysk kaviar och champagne, whisky och cigarrer. Min krage var den högsta i Skandinavien och mina byxor att förlikna med rakknivar både fram och bak [...]”¹⁴

Whiskyn blir här som synes en karaktäristisk ingrediens i framställningen av en mondän och urban livsstil, utgör ett bland flera självklara attribut för den moderne, belevade mannen.

Att whiskyn runt sekelskiftet får karaktären av modedryck sammanhänger i hög grad med dess koppling till kontinenten, att den utgör en utländsk nymodighet att upptäcka och utforska. Via whiskyn kan

man signalera att man ”följer med sin tid”, att man bejakar de förändringens vindar som blåser in utifrån, inte är bunden till det inhemska och inskränkta (till exempel till den mer eller mindre bornerade nationalism som punschen ofta får representera).

Kopplingar mellan whisky och kontinenten möter således i en hel del texter från denna tid. En av de författare hos vilken whisky relativt ofta figurerar är Hjalmar Söderberg (också i verkligheten en vän av drycken). I en ironiskt lekfull passage i *Den allvarsamma leken* (1912) befinner sig huvudpersonen på Rydberg och sammanträffar med några bekanta varav en varit utomlands:

– Ädle vän, sade Markel till Stjärnblom, du vet kanske inte av att Henrik Rissler har ändrat levnadsbana och blivit upptäcktsresande? Han har gjort en resa till Köpenhamn och upptäckt en ny whisky, som heter Vita Hästen – ”The white Horse”. Den måste du hjälpa mig att avprova – Rissler har redan infört den här.

– För mig kommer all whisky ungefär på ett ut, sade Stjärnblom. Jag har inte haft tillfälle att utbilda mig till kännare.

– Du måste stiga upp tidigt om morgnarna och öva dig, sade Markel.¹⁵

Intressant i den humoristiskt hållna replikväxlingen är inte minst föreställningen att whisky är en dryck värd att fördjupa sig i, en mer eller mindre uppfordrande produkt (något som knappast skulle ha sagts om punsch, möjligen då om konjak). Det vanliga vid denna tid är annars att whiskyreferenserna i de litterära texterna inte preciserar märken, att författarna nöjer sig med att referera till whiskyn som sådan. Det är som att redan själva begreppet whisky räckte för att slå an det nya och förföriska.

Också hos Söderbergs finlandssvenske efterföljare, Runar Schildt, framställs gärna en restaurangkultur i internationell stil

som en frestelse för de unga personer vars erotiska liv, hävdelsebehov och tillkortakommanden han gestaltar i sina tidiga noveller, de så kallade dagdrivarskildringarna. Genom att beställa whisky markerar de unga kontrahenterna att de ”följer med”, att de vet vad som gäller i en stad (Helsingfors) som också den strävar att höja sig ur det provinsiella:

Klockan närmade sig tio, då deras automobil stannade under Societetshusets arkader. Av programmet intresserade dem endast sista numret, den grekiska dansen. Därför hade de försmått musiknumren, deklamationen, tablåerna och solosången och i stället styrkt sig med ett par whisky på König.¹⁶

En mer genomförd koppling mellan whisky och en kontinental miljö upprättas i en dikt av Gustaf Fröding från samlingen *Nya dikter* 1894. Det är här snarast fråga om skapandet av stämningar av dekadens och tvetydighet. I dikten där huvudpersonen introduceras med orden ”Klownen Clopopisky / förtroligt stämd och doftande av visky” skriver Fröding fram en berlinsk nattklubbsvärld med tycke av underjord. Texten består till största delen av clownens berättelse om sin olycka i kärlek och det tycks i hög grad vara whiskyn som bidrar till att göra honom berusad och förtrolig. Sammantaget formar sig texten till en rolldikt om skapandet/clowneriet som både kompensation och fördömelse; clownen Clopopisky blir på så vis en av Frödings många olyckliga konstnärssjälar som i diktens form blottar sitt hjärta och öde. Medan det hos Fröding annars oftast är brännvin som löser tungans band (se till exempel ”Skalden Wennerbom”) tillförs här – bland annat via whiskyn – både exotism och dekadens. Clownens berättelse ackompanjeras av hans drickande; även om whiskyn bara explicit nämns en enda gång

dröjer dess aura kvar genom anspelningar eller indirekta omnämmanden.

Det kanske främsta namnet när det gäller relationer mellan whiskydrickande, kontinenten och mondäna miljöer är annars Frank Heller (pseudonym för Gunnar Serner). Serner var en ung akademiker och äventyrare som efter inblandning i en bedrägeriskandal tvingats fly Sverige men i utlandet lyckas etablera sig som författare av framgångsrika äventyrsromaner (*Herr Collins affärer i London*, 1914, *Storhertigens finanser*, 1915 med flera). I den internationella miljö där Frank Heller och hans hjältar rör sig (London, Monaco etc) är alkohol flitigt förekommande och oavsett om det är vin, whisky eller konjak som intas så briljerar Heller gärna med sakkunskap: angivandet av märken, utlåtanden om smaker etc. I vissa av de ofta dråpliga berättelserna kan whisky rentav få narrativt bärande funktioner. I en av hans texter betalar tre välsituerade och inbitna drinkare i förväg för tiotusen whiskyroggar, något som krögaren gnuggar händerna över. När kriget kommer och penningvärdet hastigt förändras är det dock de whiskyälskande borgarna som belåtet pimplar i sig drycken mer eller mindre gratis.¹⁷ I en annan av hans texter skildras en framgångsrik läkarstudent som blir alkoholist på grund av sin kärlek till whisky.¹⁸ Uppenbart är under alla förhållanden att avnjutandet av whisky är en självklar del av denna kosmopolitiska miljö och att drycken är något som Heller gärna nyttjar för att krydda sina berättelser med den rätta atmosfären av vällevnad, raffinemang, kultur.

WHISKY I ETT KLASSPERSPEKTIV

Som antytts av det föregående är whisky i hög grad en dryck knuten till burgna miljöer – detta vare sig det handlar om

hemmiljöer eller krogliv. Vid skildringar av middagar i hemmen är det vanligt att läsaren får ta del av hur herrarna efter middagen serveras konjak eller whisky i rökrummet medan damerna undfågnas med portvin eller sherry. (Whiskyn är vid denna tid påtagligt könskodad.) Som ett exempel på whiskydrickande i exklusiv utemiljö kan vi ta Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (1905) där huvudpersonen och hans vän Markel en dag far ut till Hasselbacken på Djurgården, en av tidens bättre restauranger:

Jag hade bett Markel att per telefon försäkra oss om ett bord vid verandaräcket, han har nämligen mera auktoritet på stället än jag. Vi fördrevo tiden med en akvavit, ett par sardiner och några salta oliver, medan vi gjorde upp programmet: Potage a la chasseur, sjötungsfilet, vaktel, frukt. Chablis; Mumm extra dry; Manzanilla.¹⁹

Måltiden aväts under konversation och skvaller om bekanta. När mörkret sänker sig och det elektriska ljuset skruvas upp är det dock uppenbart att något saknas:

– Nej, Glas, det här går inte längre, sade Markel bekymrad. Hur länge tänker du att vi ska sitta här utan en droppe visky? Jag ringde på kyparen och beställde visky och ett par filter, ty det började bli kallt.²⁰

Whiskyn blir här avrundningen på en delikat middag och framstår på så vis som ett naturligt led i en utvecklad, kräsen smak för det goda i livet. Möjligen är den dessutom förutsättningen för de beska sanningar om tillvaron som cynikern Markel framemot natten yttrar (och som jagberättaren finner ”alltför sanna att kunna fästas med skriftecken på ett papper”).²¹

En tacksam text för iakttagelser kring alkohol ur ett klassperspektiv är vidare Hjalmar Söderbergs enaktare *Aftonstjär-*

nan (1912). I denna pjäs på temat viljans frihet har whisky en ovanligt framskjuten plats, ingår i en hierarki av drycker som framhäver och synliggör sociala skillnader samtidigt som den bidrar till personkarakteristiken.

Pjäsen utspelar sig på en restaurang vid namn Aftonstjärnan där ett mindre antal personer sitter och dricker, för sig själva eller i sällskap. En central gestalt är den resignerade, genomskådande doktorn som ensam intar den ena whisky efter den andra. I konversationen med uppapperskan talar doktorn om hur whisky ger honom ett ”dubbelseende”, en förmåga att se inte bara det dystra utan även och på samma gång det sköna, underbara i tillvaron: ”Nu börja vi med vår fjärde. Vid den börjar jag se dubbelt, om jag vill, förstås. Jag ser Vivan dubbel också. Jag ser Vivan gå här med flaska och glas, och på samma gång ser jag Vivan gå och plocka blommor på en grön äng.”²² Som efterhand framgår är ett skäl till hans ensamma, mer eller mindre eskapistiska drickande att han vill hålla sig hemifrån, inte konfronteras med sitt olyckliga äktenskap. Samtidigt som whisky harmonierar med och förstärker hans resignerade blick på tillvaron blir den alltså redskapet för att fly denna tillvaro.²³ Under alla omständigheter möter han förståelse hos den utarbetade servitrisen: ”Det var ju vackert. Ja – då kan jag förstå att doktorn tycker om whisky. Det är visst ett sätt att komma bort ifrån verkligheten. Jag kunde ha lust att försöka det, jag också.”²⁴

Som motparter till doktorn eller staffagefigurer fungerar ett antal andra personer. Vi har för det första ett sällskap med pökulerande borgare som – i takt med den tilltagande berusningen – blir alltmer klichémässiga och förvirrade i sina kommentarer. Att den dryck de intar är den populära, allmänt omhuldade toddyn bidrar till intrycket av deras konventionalitet. För det

andra uppmärksammas en ung ingenjör, en svartsjuk beundrare av Vivan, som dock är helt utan pengar och dricker kaffe och konjak på kredit (en antydning om hans osäkra framtidsutsikter, spänningen mellan pretentioner och realitet). Ett stycke in i pjäsen uppträder även ett par unga arbetare som önskar beställa punsch men avvisas av den fördomsfulla, högdragna föreståndarinnan. Denna bild av ett klassamhälle i miniatyr fullbordas så av den förmögne, beräknande hovkamrern som bevarar sin nykterhet, skiljer ut sig genom att nöja sig med soda, ytterst i syfte att locka till sig servitrisen. Slutet blir också vad den resignerade, whiskypimplande doktorn kanske redan förutspått: den oskyldiga men utsatta servitrisen lockas av hovkamrern i en fälla och förödmjukas å det grövsta. Samtidigt som slutet befäster de klasskillnader som gestaltas i pjäsen, accentuerar det den viljans begränsade frihet som doktorn – möjligen med whiskyns hjälp – redan i pjäsens inledning gett tillspetsade uttryck åt.

Den ganska snabbt etablerade bilden av whisky som en dryck för överheten används förstås gärna även i satiriska syften, för att kritisera eller distansera sig från en viss grupp. Ett exempel finner vi hos den idag mindre kända författaren och arkitekten Ernst Spolén (1880-1974) som i den postumt utgivna *Kvällens violiner* berättar om hur en prost önskar utverka lån för ett lantbruksprojekt och till den ändan söker upp några högdragna kapitalister i bekantskapskretsen: ”Prosten vandrade förhoppningsfullt till storpamparnas huvudcentral och fick igång ett sammanträde med dem, medan de rökte långa cigarrer och drack skotsk visky.”²⁵ Inte minst kombinationen whisky och cigarrer blir ett emblem för en överklass på vederbörligt avstånd från folket – man lägger i citatet märke till att det endast tycks vara kapitalisterna som dricker och röker.

En annan miljö där whiskeykonsumtion på ett närmast stereotypiskt sätt samspejar med ett klassperspektiv är de europeiska kolonierna. Inte sällan blir whiskeyn då ett led i tecknandet av en europeisk överklass helt inkapslad i sina egna vanor och beroenden, mer eller mindre alierad från den omgivande verkligheten. I Sigfrid Siwertz *En färd till Abessinien* (1926) finns ett gott exempel på en sådan bornerad kolonistör: "[...] en äldre gentleman tillhörande den brittiska förvaltningen, vilken log i mjugg åt alltsammans och drack visky och soda genom hela måltiden, även till glacen och frukten..."²⁶

Men om whiskeyn hos svenska författare ofta knyts till ekonomiskt välsituerade sammanhang finns samtidigt skildringar av helt andra miljöer som nyanserar bilden. Till att börja med gäller det berättelser från världshaven. Harry Martinson, som själv under unga år var sjöman, har i flera artiklar berättat om den traditionella sjömansvisan och dess typiska inslag såsom prisandet av hamnkrogar, krögare och vad de kan tillhandahålla (bland annat förstås whisky). Ett klassiskt exempel som Martinson citerar är "Sally Brown" som hyllar krögaren Charlie Browns dotter men även hans whisky: "Sally was a fine young lady / nice and warm as Charlies whisky."²⁷

Denna typ av sjömansvisa är ju också viktig för Evert Taube som i "Eldarevalsen" (1935) berättar om en sjökaptan som håller sitt manskap på gott humör med doser av god whisky:

Det var dåligt med käket men chiefen va' bra
så vi höll alltid stimen på toppen,
och så fick vi en whisky var fjortonde da'
"det är nyttigt" sa gubben, "för kroppen,
it's a very old whisky, my boy" sa han så
och så plira' han smått och slog i
och sen sjöng han en visa som började så:
"I was born by the side of the sea."²⁸

Intressant här är bland annat betoningen av whiskeyns ålder som ämnad att inge aktning. De enkla omständigheterna till sjöss hindrar inte att kaptenen framställs som en man av urskillning som förstår att uppskatta en vällagrad produkt. I några strukna rader omtalas rentav ett par skilda whiskeysorter som än mer accentuerar hans medvetenhet och smak: "Det ska vara den rätta, Old Scotch, sa han jämt / men dock aldrig Canadian Blend."²⁹

Litterära skildringar av whiskeykonsumtion till sjöss är överhuvudtaget en mycket vanlig företeelse decennierna kring sekelskiftet och naturligtvis kan interiörerna variera från enklast tänkbara till mer raffinerade. I Albert Engströms prosaberättelser kombineras, liksom hos Taube, enkla omständigheter, improvisation och en anda av behärskning, konnässörskap:

Vill herrn ha en rye whisky? Kom in i hytten
då, och ursäkta att jag bara bjuder det jag har.
– Det är inte bara det!
Han plockade verkligen fram en flaska riktigt
äkta rye, en *Old Methusalem*, en oljig, mörk
Kentuckywhisky.
– Men vatten har jag inte! Vi får ta'n naken
[...] Så här whisky ska drickas naken.³⁰

En miljö som än mer bryter av mot de välbärgade sammanhangen i hemlandet är den som möter hos de många amerikaskildrarna från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I texter av bland andra Hilma Angered-Strandberg, Axel Kerfve, Dan Andersson och Henning Berger återges den nya amerikanska verkligheten ur ett mer eller mindre proletärt perspektiv: järnvägsarbetarnas, guldletarnas, kontorsslavarnas. För dessa kategorier framstår den amerikanska, förhållandevis billiga whiskeyn framför allt som ett medel att härda ut i ett monotont eller krävande arbetsliv. Om de lägre kontorstjänstemännen i Chicago vars tillvaro Berger skildrar

heter det således: ”Senare fick några glas torr visky med pepsin, kinin, absint eller blåbärsextrakt hjälpa dem komma över eftermiddagen.”³¹ Här är vi som synes långt från finsmakarnas värld; vad det gäller är snarast whisky som ett utbytbart drivmedel för att överhuvudtaget ta sig genom dagen.

De amerikanska miljöerna som sådana kan också beskrivas på ett sätt så att whiskyn bidrar till intrycket av misär: ”Barackkulisserna, planknästena, källarhålén, fallgroparna, de eländas och fångslades celler. Hörnens brutala polismän, tvärgrändernas lurande bovar, dörrsmygarnas sminkade skökor och lastens hela avskum [...] Det stinker av dålig visky, av surt öl, av smuts och inpyrd mysk.”³²

Hos den här typen av amerikaskildrare möter med andra ord en whisky med konnotationer avlägsna från dem som omger drycken i Sverige. Medan whiskyn i litterära skildringar från Sverige vanligen knyts till borgerliga miljöer och skiljs ut från andra drycker – såsom det folkliga brännvinet eller punschen – så gäller hos amerikaskildrarna snarare att whisky är en bland många likvärdiga spritsorter och mindre till för modemedvetna finsmakare än för att bli berusad på.

Detta kan samtidigt tas som en påminnelse om whiskys bredd och om de geografiskt och historiskt bestämda variationerna i förutsättningarna för drycken. Dels handlar det om skillnader i produktionsförhållanden och priser: storskaligt framställd amerikansk whisky (ofta i hög grad gjord på majs eller råg) har alltid varit billigare än den skotska originalprodukten med dess ofta elaborerade tillverkningsmetoder. Dels handlar det om mer modebetingade svängningar. Även den skotska whiskyn betraktades länge av engelsmännen som en proletär dryck och man föredrog istället gin som man uppfattade som elegantare. Det var först efter att det eng-

elska kungahuset vid mitten av 1800-talet började uppskatta whisky som en omvärdering av produkten tog fart på den så viktiga engelska marknaden.³³

Angående modernitets- och klassaspekterna bör också sägas att de förstas är nära knutna till varandra. Ur ett svenskt perspektiv kan whiskyn som nyhet te sig progressiv och lockande i förhållande till traditionen, punschen och det inhemska. Den ingår i ett spänningsfält av nytt och gammalt, kontinentalt och patriotiskt, liberalt och konservativt. Ur ett annat, mer samhällskritiskt perspektiv kan whiskyn ses som främst en ny fetisch i en varuekonomi som kräver ständig förnyelse och avsättning för nya produkter (och där whiskys status och klassaspekter snarast fungerar som utmärkt reklam).

WHISKY OCH DEN MANLIGA ALKOHOLDISKURSEN

Så långt har vi framför allt uppehållit oss vid kopplingarna mellan whisky och modernitet samt whisky och klass. Vad kan man vidare säga om whiskyn utifrån den tid som vi hittills dröjt vid? Är det möjligt att vara utförligare om vilka stämningar som knyts till drycken, vilka symboliska innebörder den får uppbära?

Som vi redan kunnat märka finns i de flesta utsagor en spänning mellan direkta och indirekta betydelse, mellan mer bokstavliga innebörder (denotationer) och suggestioner (konnotationer). Vilka betydelse ett objekt har är i hög grad beroende av ett underliggande system av konventioner och skillnader (objekt får mening i *relation* till andra objekt, genom skillnader och kontraster). Med semiologisk terminologi kan man uttrycka det som att betydelse uppstår både till följd av syntagmatiska relationer (samband, kontexter) och till följd av paradigmatiske kontraster (valet av ett objekt

framför ett annat, till exempel whisky framför punsch).³⁴

Nu är det knappast så att betydelse är helt godtyckliga – den förhållandevis dyra whiskyn är svår att göra till en symbol för fattigdom – utan snarare är de följderna av ett *samspel* mellan egenskaper hos objektet och föränderliga konventioner (jämför ovan om den växlande synen på whisky i 1800-talets England).

När whisky figurerar i litterära texter är det förstas ofta så att den endast utgör ett element i den fiktiva världen, en detalj ägnad att bygga en viss miljö eller förstärka intrycket av realism. Ibland är en cigarr bara en cigarr, som Freud sade. Men ofta följer med whiskyn även olika stämningar eller föreställningar som går utöver den givna situationen; drycken laddas med konnotationer (eller bidrar till att ladda *situationen* med konnotationer).

Betydelsefullt för eventuella stämningsskapande eller symboliska betydelse är förstas hur pass stor uppmärksamhet som ägnas whiskyn. Referenserna till whisky kan vara mer eller mindre utförliga, de situationer där whisky intas kan beskrivas mer eller mindre utförligt. Också andra kontextuella faktorer är av relevans: Handlar det om ensamdrickande eller drickande i grupp? Hemmadrickande eller utedrickande? Samband med middag eller inte? Vilken tid på dygnet rör det sig om? Hur är stämningen – fest eller grubbel, stark berusning eller ej? Är det endast män som dricker eller även kvinnor? Anges whisky-märken? Och så vidare.

Det är här på sin plats att aktualisera vad litteraturvetaren Magnus Öhrn i en artikel har kallat ”den manligt utformade alkoholdiskursen”, det vill säga det sätt på vilket alkohol vanligen skildras i Sverige. Enligt Öhrn utmärks denna diskurs av framför allt två saker: “[...] att intagandet av alkohol i första hand är en manlig företeelse och att denna aktivitet i huvudsak

uppfattas som något positivt, vilket bland annat märks via ett romantiserande, ofta poetiskt bildspråk eller av burleska (komiska) överdrifter.”³⁵

Att whisky är en dryck som i utpräglad grad är manligt kodad torde redan ha framgått (jämför scenerna från Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken* ovan). Oavsett om det är i hemmens rökrum, ute på krogen eller till sjöss som läsaren möter whiskyintag är det så gott som uteslutande män som deltar. Rimligt är att hävda att whiskyn ofta fungerar som ett *medel* att skapa manlig förbrödring – en homosocial gemenskap – och att utestänga kvinnan.

Av manlighetsforskare beskrivs slutet av 1800-talet gärna som en tid då manligheten är utsatt för stark press.³⁶ Kraven på kvinnans emancipation och ökade självständighet blev alltmer frekventa och högljudda. I samband med det moderna genombrottet hade flera yngre kvinnliga författare (Victoria Benedictsson, Anne Charlotte Leffler med flera) etablerat sig på parnassen och de gav i sina texter gärna kvinnofrågan en radikal tillspetsning. Redan 1879 hade ju också den norske dramatikern Henrik Ibsen skrivit dramat *Ett dockhem* där han i huvudgestalten Nora ger ett exempel på en kvinna som har modet att bryta upp från ett konventionellt och förkvävande äktenskap. På denna pjäs följde en intensiv debatt om könsroller där bland annat Strindberg tog till orda.

Det är delvis i ljuset av sådana stämningar som man kan betrakta männens ofta kvinnoexkluderande whiskydrickande. När männen inviterar varandra till whisky-sessioner får inbjudningarna gärna en lätt rituell karaktär som kan ses som accentueringar av den manliga gemenskapen. Legendariska är August Strindbergs whiskyaftnar så som de beskrivits av hans yngre kollega, teatermannen August Falck. Efter middagar i det strindbergska

hemmet följde programenligt ”den stora whiskydrickningen”.³⁷ Falck har också berättat hur Strindberg kunde invitera honom med ett ”kom vid whiskydays”.³⁸ Också hos Hjalmar Söderberg blir whiskyn ett led i en lätt mytologiserad samvaro män emellan, ett kitt ägnat att stärka den manliga gemenskapen: ”Han frågade mig alltså om jag ville dricka whisky och spela schack. Tacka tusan för det, svarade jag utan betänkande.”³⁹

Karakteristiskt är vidare att whiskyn ofta figurerar som en prøvosten för förmågan att stå pall, att tåla alkohol. Bland de konster som han behärskar i livet nämner således Söderbergs Martin Birck – utöver att förstå sig på estetiska och intellektuella ting – förmågan att ”dricka rätt mycket whisky utan att mista bruket av sitt förstånd”.⁴⁰ Strindberg och Albert Engström har också båda vittnat om hur deras gemensamma whiskydrickande kunde ta formen av en sorts manbarhetsdueller. Enligt Strindberg hade de vid ett tillfälle pratat i 70 timmar i sträck och Engström hade försökt knäcka honom med whisky – ”men Albert lyckades inte” utbrister han triumferande.⁴¹

Att whisky vid denna tid gärna sågs som ett människans territorium framhävs också av att när Strindberg i *Svarta fanor* vill häckla en kvinna (Gustaf af Geijerstams hustru) gör han henne till en whisky-törstande – underförstått en manhaftig varelse och ingen ”riktig” kvinna. En kvinna som utbrister ”Tänk en whisky!” är hos Strindberg långtifrån en idealgestalt.⁴²

Intressant är likaså whiskyns roll som en sorts manlighetsmarkör i Söderbergs *Förvillelser* (1895). Att den unge och oerfarne hjälten Tomas Weber – i likhet med kvinnorna – föredrar munklikör framför whisky blir således ett sätt att framhäva hans känslighet och ”omanliga” vilshenhet i tillvaron: ”Mortimer och Hall drucko whisky, Tomas och damerna munk.”⁴³

En mer kritisk genomlysning får whisky-drickandet i Strindbergs *Dödsdansen* (1900) där mannens whiskykonsumtion blir ett led i den oförsonliga kampen med hustrun. Samtidigt som whiskydrickandet ingår i hans manifestation av manlig styrka/självhärskarvilja blir den (liksom även annat alkoholintag) ett svaghetstecken, ett uttryck för hans flyktbenägenhet och sårbarhet. Signifikativa är hustruns repliker: ”Det är kanske en lycka för mänskligheten att han gjort sig löjlig och oskadlig med sin whisky.” ”Mitt enda övertag i vår långa strid har varit, att jag alltid var nykter och därför hade sinnessnärvaro... Han föll alltid på sin whisky...”⁴⁴

Whisky har med andra ord en given roll i en könskamp där manligheten delvis är satt under press. Whiskyn blir för männen ett (bland flera) redskap att förskansa sig i en bastion och exkludera kvinnan. Samtidigt är det uppenbart att whiskyn dras med i en ritualiserad och stiliserad manlighets potentiella bräcklighet, dess utsatthet för karikatyr och förlöjligande.

Whiskyns roll i könskampen blir tydlig om man jämför med konjak och punsch som inte alls på samma sätt är könsbundna. Framför allt punschen var en dryck som närmast kan beskrivas som androgyn och som dracks av såväl män som kvinnor – dessutom, till fest, ofta tillsammans.⁴⁵ Vid tiden runt förra sekel-skiftet är för övrigt referenser till såväl punsch som konjak fortfarande mer frekventa i litteraturen än referenser till whisky; whiskyn har vid denna tid ännu något av nymodighet och radikalitet över sig.

Men låt oss gå vidare, försöka vara mer specifika om vilka konnotationer som knyts till drycken, hur den beskrivs och i vilka sammanhang den figurerar. I det följande handlar det då om karakteristika som till stor del kan ses som led i kopplingen av drycken till en manlig sfär, men

även om sådana som är mer frikopplade från spänningen manligt-kvinnligt.

Relativt utbredda i den tidiga whisky-litteraturen är hyllningar till drycken – positiva beskrivningar av dess smak, doft, färg – eller till de situationer där den intas: ”Utmärkt whisky, sade Antonsson, lagom rökelig och bra. Whisky är i alla fall drycken.”; “[...] i en kristallkaraff lyste en gammal bärnstensgul visky bredvid den guldsmidde lådan med feta Coronas Exquisitos.”⁴⁶ Som tidigare påtalats figurerar whiskyn ofta i löftesrika invitationer men vanligt är även att whiskyn fungerar som ett medel att helga ett visst ögonblick. Genom att i en situation och stämning av tillfredsställelse (uppnåendet av ett resmål, fullbordandet av ett möte) hålla upp och inta en whisky förlämnar man ett slags perfektion åt stunden och kan försjunka i välbehag.

Sammanhängande med den relativa avskildhet som whisky ofta intas i (antingen i ett mindre sällskap eller i ensamhet) är de kopplingar som finns mellan drycken och en betraktande, reflekterande livsinställning. I citatet från *Doktor Glas* ovan anspelas på Markels beska livssanningar som yttras i samband med whiskyglaset efter en delikat måltid. En i sammanhanget signifikativ titel är också Henning Bergers ”Vid en whisky” där det ensamma berättarjaget drar sig till minnes ett för länge sedan timat samspråk över en whisky och där anekdoterna och tankarna genomgående är av det illusionslösa slaget.⁴⁷

På den här punkten är en jämförelse med vinet tacksam. Om whisky är en betraktandets dryck så är vinet på ett helt annat sätt knutet till aktivitet och deltagande. För det första är vinet inte lika könskodat utan ett naturligt led i möten mellan man och kvinna, i kurtis och kärlek. Vinet har på så vis en helt annan erotisk potential. För det andra är vinet i högre grad knutet till fest, till orgiastisk

självförlömmelse snarare än till bister klarsyn och reflektioner över tillvaron.

Skillnaden sammanhänger med den koppling som gärna upprättas mellan whisky och erfarenhet eller levnadsvisdom. Den som i den lite äldre litteraturen intar whisky är ofta en man av viss ålder och erfarenhet – eller någon som vill gesken av detta – och som därför har möjlighet att se tillbaka på livet och framföra kommentarer med anspråk på giltighet. Också betraktarperspektivet som sådant implicerar en distans, en vid sidan omposition, som i bästa fall möjliggör kritiska iakttagelser. Möjligen är det så att whiskyns aura som en erfarenhetens och klarsynens dryck befordras av dryckens ålder och traditionsmättnad, liksom dess ofta hemlighetsfulla tillverkningsmetoder. En del av det magiska skimmer som omger drycken överförs med andra ord på konsumenten; denne förvandlas, förmår, trots berusningen – eller i kraft av den – se igenom dimmorna och framföra ”sanningar”.

Det sagda utgör förstås dock endast ena sidan av myntet. Minst lika framträdande är whiskyns koppling till förlorat hopp, tröst och verklighetsflykt. Till att börja med är det vanligt i litteraturen att en whisky intas för att ”lugna nerverna”, som ett sätt att komma i balans. Relationen mellan whisky och åldrande kan också formuleras i mindre positiva termer. I en av Henning Bergers texter framställs whiskyn som det enda som återstår efter en viss ålder: ”Ty alla slags lustar försvunno med åren och inskränktes till sist till mat och dryck. Ja, även aptiten försvann när hungern kunde tillfredsställas och törsten specialiserades på visky.”⁴⁸ Mer tillspetsat eleganta är Per Wästbergs ord i inledningen till en Hjalmar Söderbergutgåva. Söderbergs texter sägs vara befolkade av personer som ”har gjort upp räkningen med framtiden och låter whiskyn stå för drömmarna.”⁴⁹

Kanske är det särskilt för den ensamme som whiskyn fyller funktionen av tröst och eskapism. Whiskyn gör det möjligt att ge sig hän åt minnen eller på annat sätt drömma sig bort. I till exempel Henning Bergers *Fata Morgana* (1911) berättas om en konstnär som inte längre förmår skapa och för vilken whisky blir ett alltmer nödvändigt inslag i tillvaron: "Och om nätterna sitta vid visky och fantisera över hur det borde ha varit."⁵⁰

Spektrat mellan positivt och negativt laddade skildringar av whiskyn aktualiseras också i bilder av whiskyberusningen. Kanske just på grund av den starka kopplingen mellan whisky, manlighet och förmågan att stå pall så blir whisky inte sällan mannens medel att parera smärta, sorg och ensamhet. Den patetik (svaghet, hotande kvinnlighet?) som ligger i sorgen, nederlaget, "hyfsas" så att säga genom att mannen ger sig hän åt den mest machobetonade av drycker. Från senare tid är vi alla bekanta med klichébilden från diverse filmer av den ensamme mannen vid bardisken som dränker sina sorger i whisky. I den mån whiskyberusning skildras i den äldre litteraturen utmärks den snarast av reflektioner, mer eller mindre klarsynta och desillusionerade. En skillnad är här påtaglig mot brännvinsberusningen som vanligen framställs som mer oredig och stökig. Ytterst har förstås detta att göra med klassaspekter och schabloner: till de miljöer där det folkliga brännvinet är dominerande tycks (medelklass)författarna vara mer benägna att förlägga stök och bråk.

Detta leder oss naturligt in på den "manliga alkoholdiskurs" som Magnus Öhrn refererar till och där ett av inslagen är den burleska eller komiska överdriften. Hur ser det i det avseendet ut när det gäller whisky? Generellt kan man nog säga att whisky inte är lika knuten till munter komik som mängen annan dryck (framför allt kanske

brännvinet eller vinet) – en svensk motsvarighet till *Massor av whisky* är svår att finna. Men om komiska incidenter och förlopp inte är så vanliga utesluter det förstås inte humoristiska beskrivningar av olika slag.

Speciellt Strindberg har en förmåga till dråpliga karakteristiker av personer som hängivit sig åt överdrivet whiskydrickande. I novellen "Syndabocken" (1907) heter det om huvudpersonen att han "hade druckit så mycket whisky att ögonen voro gula som om de gråtit saffran."⁵¹ Och i nidporträttet av författarkollegan Gustaf af Geijerstam i *Svarta fanor* liknas dennes ögon vid "två halvlegade ankägg" som alltid var "blodsprängda av whisky."⁵²

En mer elaborerad dråplighet finner vi hos den Hjalmar Bergman som i några av sina romaner tecknar nidbilder av det amerikanska samhället med dess profitthunger och skrupelfria affärsmetoder. I *En döds memoarer* (1918) får whisky spela med i gestaltningen av en konflikt mellan den gamla och den nya världen, närmare bestämt mellan en gammal brukspatronsläkt i Bergslagen och ett Amerika där hänsynslösa affärsmetoder tillämpas utan prut. En till Amerika utflyttad släkting, den försupne Leonard Arnberg, uppträder i rollen av vad vi idag skulle kalla för "mål-vakt", och när släktens patriark själv beger sig till Amerika för att lansera en uppfinning ser han sig snabbt indragen i en spiral av bedrägerier med vilken följer ett alltmer dekadent beteende. I likhet med hans släkting tigger hans whiskykonsumtion snart till oroväckande nivåer.

Själva kopplingen mellan whiskykonsumtion och hektiska, vidlyftiga affärer leder ofta till komiska poänger: "Far kände sig under arbetstimmarna som en triumfator. Om kvällen drack han whisky. [...] Om dagen var han mycket nöjd med sig själv, om kvällen och även om natten drack han whisky."⁵³ Som synes blir whisky här ett närmast självklart inslag i det

amerikanska affärlivet (för att söka glömska eller döva otålighet, för att få avkoppling och parera de snabba omkastningarna i de intensiva affärerna). Komisk är likaså skildringen av den nedgångne släktingen Leonard Arnberg som ”vrider whiskyn ur skägget” men likafullt har pretentioner på *god whisky*. ”Jag dricker min goda whisky och glömmet så småningom alltsammans.” ”Ty jag nekar inte att jag tycker om whisky, käre John, men det skall vara god whisky.”⁵⁴ Andan i detta avsnitt är närmast tragikomisk och händelseförloppet både dråpligt och spännande – detta samtidigt som en kritisk, satirisk dimension hela tiden är närvarande.

Hur ska man då summera relationen mellan whisky och den typiska ”alkoholdiskursen”? Att whiskyintaget i högsta grad är manligt kodat och att whisky ofta utgör ett led i exkluderandet av kvinnan torde stå klart, likaså att whisky ofta laddas med positiva konnotationer. En romantisering i form av burleska eller komiska överdrifter förekommer men är sällan särskilt framträdande när det gäller whisky. Samtidigt kan man tala om en *annan* typ av romantisering, en sammankoppling av whisky och en upphöjd, mer eller mindre karg och levnadsklok betraktarattityd till livet (whiskydrinkaren som den som förmår genomskåda tillvaron och leverera ”sanningar”).

KVINNLIGA INBRYTNINGAR

Låt oss som omväxling skifta över till den moderna bioduken: I början av den franske regissörens Francois Ozons film *Swimmingpool* (2003) – inledningen utspelar sig i London – möter vi en framgångsrik författarinna i övre medelåldern (Charlotte Rampling) på väg till sin förläggare för ett möte. Efter en bagatellarad incident på tunnelbanan blir hon irri-

terad och för att skaka av sig irritationen – kanske också för att samla sig inför mötet – går hon in på en bar och raka vägen fram till disken: ”A whisky, please”. Handlingen är förstås ägnad att antyda drag hos huvudrollsinnehavaren (hennes lättstördhet och behov av lugn, hennes självständighet och vana vid alkohol) men är intressant i vårt sammanhang framför allt på grund av självklarheten med vilken den genomförs.

Vilken är vägen fram till att en ensam, medelålders kvinna på detta självklara sätt går in på en bar för att beställa en whisky? Steget är ju onekligen långt från den litteratur som vi hittills uppehållit oss vid. Vilka är de viktigaste stationerna på denna frigörelsens väg? Naturligtvis har förändringen ytterst med övergripande samhällsförändringar att göra (kvinnans emancipation etc). Men finns i litteraturens värld några förebud, några pionjärer värda att lyfta fram?

Som vi såg i föregående avsnitt kan Strindberg använda en kvinnas smak för whisky som ett vapen emot henne. Även hos andra av förra sekelskiftets manliga författare förekommer sporadiskt kvinnor som dricker whisky men det är då så gott som uteslutande degraderande skildringar. Hos amerikaskildraren Axel Kerfve *Till Klondyke* (1899) figurerar till exempel en bedagad kokott som är begiven på whisky och det är då knappast menat som beröm. Något mer inkännande är Hjalmar Bergman som i *Amourer* (1910) skildrar en äldre kvinnas regelbundna whiskyintag: ”Lady Anne hade för vana att efter maten dricka ett eller två glas vattenblandad whisky. Och denna dryck tycktes giva ökad fart åt den gamla damens tunga och fantasi.”⁵⁵ Som ofta hos Hjalmar Bergman är det här dock fråga om en äldre, mer eller mindre excentrisk kvinna och knappast någon som kan tjäna som förebild för yngre kvinnor.

Intressantare ur ett progressivt perspektiv är då Hjalmar Söderbergs novell ”Generalkonsuln på slottsbal” (*Det mörk-nar över vägen*, 1907). I denna lilla berättelse stöter den manliga huvudpersonen, en tämligen självbeläten borgarbracka, på en gammal älskarinna, en butiksägarinna, som inviterar honom på whisky, skålar med honom och – då han avvisar henne – spelar honom ett spratt. Whiskyn blir i denna berättelse ett mycket sammansatt tecken. Den förstärker bilden av kvinnans självständighet och okonventionalitet. Men den blir också ett uttryck för en glupskhet, inkluderande även erotik, vilken både frestar och skrämmer mannen.

Ett intressant exempel på kvinnlig whiskykonsumtion finner vi vidare hos den finlandssvenske författaren Henry Parland (1908–1930). I den klassiska kärleksromanen *Sönder* (utgiven postumt 1932) skildras ett ungt pars komplicerade kärlekshistoria och via deras rörelser i tidens Helsingfors delges läsaren många tidspräglade stämningar av utlevelse, leda, vilshenhet. Parland var överhuvudtaget en mästare i att fånga moderniteten, den nya tidens tecken, och som ett tillspetsat uttryck för det kan man kanske betrakta den scen där vi får ta del av hur den intensiva, rastlösa Amy, den kvinnliga parten i relationen, en tidig morgon efter en utvakad natt sätter sig på en altan och lockar med sig de två närvarande männen på whiskydrickande. Med berättarens rekapitulerande ord: ”Men du ville inte till något pris ge tappt, och i stället för att gå och sova drog du fram hela Ragnars whiskyförråd och satte dig på verandan för att dricka i soluppgången.”⁵⁶

Men hur ser det då ut hos de kvinnliga författarna? Hos det moderna genombrottets kvinnliga skribenter, inriktade på att fånga samtiden, var det inte ovanligt med skildringar av förlustelser med alkohol inblandat: champagne, vin, portvin med

mera. När det gäller whisky är det dock slående att en försiktighet råder. Hos en storhet som Selma Lagerlöf förekommer överhuvudtaget ingen whiskykonsumtion. Hos författare som Hilma Angered-Strandberg och Elin Wägner figurerar enstaka kvinnor som dricker whisky men liksom hos tidens manliga författare rör det sig då snarast om mer eller mindre excentriska outsiders. I Elin Wägners *Nyckelknippan* (1921) finns till exempel en pigg bondgumma, Kajsa Fast, med smak för drycken.

Whisky förekommer förvisso en hel del hos författare som Wägner och Agnes von Krusenstjerna men när drycken dyker upp är det så gott som uteslutande män som dricker. Som framgår av följande citat från Krusenstjerna framställs whiskyn även hos kvinnliga författare gärna som ett manns privilegium: ”Ibland tog han emot sina vänner där utan att ens föra dem in till sin fru. De sutto då uppe hela natten, fördjupande sig i whisky, tobak och ändlösa diskussioner.”⁵⁷ Hos Krusenstjerna finns för övrigt flera personer med ett problematiskt förhållande till alkohol, till exempel Adèle i *Fröknarna von Pahlen*. Men karakteristiskt är att när Adèle på alkoholists vis skåpsuper, sveper i sig direkt från en flaska, så är det konjak och inte whisky (vilket är vad männen i den fiktiva världen vanligen konsumerar).

Ett allmänt faktum att beakta när det gäller whiskykonsumtion i Sverige under 1900-talet är motbokens roll. Denna alkoholransonering som var i bruk mellan 1919 och 1955 innebar, i förening med varuknapphet och höga importpriser till följd av kriget, att whiskykonsumtionen generellt var förhållandevis låg i Sverige ända fram mot 1960-talet. (De flesta kvinnor hade för övrigt inte ens motbok.) Kanske är det därför rätt naturligt att en av pionjerna vad gäller kvinnligt whiskydrickande i svensk litteratur var en flitig utlandsresenär och journalist: Barbro Alving (Bang).

För Barbro Alving som var verksam från slutet av 1920-talet, bland annat som krigskorrespondent, framstår alkoholintaget i hög grad som ett sätt att erövra en arena som vanligen är förbehållen männen. Genom att ofta referera till sprit och genom hänvisningar till egen konsumtion av whisky (eller andra spritdrycker, även konjak är vanligt) förstärks hennes aura av tuff, självständig och orädd reporter av det ”manliga” slaget. Typisk är självklarheten i hennes attityd: ”Jag beställde en whisky och soda.” Samtidigt kan man notera att det ofta finns en lätt raljant självvironisk ton med i bilden när alkohol konsumeras. Det är som att hon upplever det som nödvändigt att gardera intrånget på den manliga arenan med ett stänk av självvironisk distans.⁵⁸

Under 1960-talet sker sedan vad som närmast kan betecknas som en explosion för whiskydrickandet. Whiskyn är nu lätt-tillgänglig, förhållandevis billig och anglo-amerikanska TV-serier slår igenom och påverkar beteendemönstren. Nu ter det sig i högsta grad tillåtet för såväl män som kvinnor att inta dringar av allehanda slag och whisky dricks i enlighet med tidens mode gärna ”on the rocks”, det vill säga med is.

Att det kvinnliga förhållandet till whisky fortfarande kan vara en aning kluvet framgår dock i dikten ”Juldagsmorgon 1967” skriven av den under 60-talet mycket aktiva Sonja Åkesson.⁵⁹ I dikten vaknar diktjaget tidigt på juldagsmorgonen och medan den övriga familjen sover smakar hon på matrester och förser sig med whisky därtill. Signifikativ är betoningen av den minimala *mängden* whisky (först fem droppar, sedan fem droppar, sedan sju droppar etc) vilket ger dikten en dubbelhet. Å ena sidan det lockande, smått dekadenta i att ensam dricka whisky på morgonen, å andra sidan framhävandet av försiktigheten: en dramatisering – via whiskyn – av

hennes lystnad och samtidiga strängthet mot sig själv.

I ett annat exempel från senare tid, Inger Edelfeldts roman *Det hemliga namnet* (1999), är förhållandet till whiskyn betydligt dristigare men på samma gång i full medvetenhet om att whiskyn snarare än en njutning är en väg till tröst och glömska. I romanen berättas om en medelålders kvinna och konstnär, på flera sätt modig och framgångsrik, men samtidigt med ett sår från det förflutna. Hon kan till sin väninna föreslå att de går och handlar – ”kanske köper en flaska billig whisky på vägen?”⁶⁰ – och när hon en kväll sitter för sig själv med ett brev kan det låta så här:

Hon skrynklar ihop papperet. Börjar riva sönder det, allt ilsknare, tårarna kommer i hennes ögon. Hon sitter en stund helt stilla bland pappersstrimlorna, sedan reser hon sig upp och ser sig om [...] Söker rätt på en plastkasse och tar upp det som ligger i den: en flaska Black Ribbon whisky. Hon håller glaset fullt och dricker. *Jag gör det mycket sällan. Bara när sorgen kommer över mig väldigt plötsligt och jag till varje pris måste domna bort, fort.*⁶¹

I båda dessa fall handlar det visserligen om ensamdrickande som ofta är mer negativt laddat, men möjligen kan man generellt hävda att i den mån kvinnligt whiskydrickande skildras i litteraturen är det ofta med viss dubbelhet. Medan manlig whiskykonsumtion (särskilt av manliga författare) gärna framställs som en akt av välbefinnande och njutning, är kvinnors relation till drycken ofta mindre entydigt entusiastisk, mer kluven eller obekvämt – åtminstone gäller detta när kvinnor dricker utan manligt sällskap. Den frigörelse jag i inledningen till detta avsnitt refererade till måste i själva verket fortfarande ofta kämpa mot sega patriarkala strukturer.

MODERNISMEN
– KRITIK, PARODI,
SPEL MED FÖRESTÄLLNINGAR

Hur påverkas då den litterära framställningen av whisky av modernismen? Vilken roll får drycken i denna rörelse som i så hög grad vill bryta med befintliga konventioner och via konstnärliga och språkliga experiment vidga vår perception av verkligheten, ytterst bana väg för nya livsformer?

I Sverige brukar man tala om en modernism som först visar sig på 1910-talet (till exempel hos Pär Lagerkvist) och sedan fortsätter under 20-talet – i svenska Finland med diktare som Edith Södergran, Elmer Diktonius, Gunnar Björling, i Sverige – vid decenniets slut – med diktarkollektivet "De fem unga" där bland annat Harry Martinson och Artur Lundkvist ingick. Det är dock först framåt 40-talet som modernismen etablerar sig på bredare front. Under 40-talet bekräftar Gunnar Ekelöf sin position som en av seklets främsta lyriker och den något yngre Erik Lindgren slår igenom, detta samtidigt som en modernism börjar göra sig gällande också inom prosan (med bland andra Stig Dagerman och Torsten Jonsson).

När det gäller whisky kan vi möta den hos till exempel den tidige Gunnar Björling som låtit sig inspireras av dadaismen med dess dragning åt nonsensdiktning. I den långa dikten "Universalistisk Dada-individualism" (1928) försöker Björling i en på samma gång upprorisk och bejakande anda ge en omedelbarhetsupplevelse av det moderna livet. Vid sidan av andra tids-typiska fenomen som jazzmusiken figureerar då även whisky: "bära glasplomber eller portfölj / dansa spela exercera / brottas med whisky baptist och växlar". Som synes handlar det här om abrupta sammanställningar av disparata fenomen där det väsentliga snarast är helhetseffekten, intrycket av tidens mångfald och dynamik.

De modernistiska litterära greppen –

avancerade metaforer och liknelser, drastiska kombinationer etc – kan emellertid också tonas ned och ställas i tjänst hos en samhällskritisk diktning av mer explicit typ. Så till exempel i Artur Lundkvists berättande dikt "Civilisation" (*Vit man*, 1932) där whiskyn (tillsammans med syfilis) blir en symbol för det vita kolonialväldet, utnyttjandet av de infödda. Samtidigt är det tydligt att kritiken är flerskiktad; medan koloniserarna på plats dukar under finns i fjärran kapitalisterna som hävar in utan att själva smutsa sina händer. För att ge en uppfattning om whiskyns roll i helheten citerar jag hela texten (och därmed även de dåtida, numera övergivna benämningarna av de infödda):

Båtarna i den transatlantiska traden
drar sina långa rökstråk över havet,
i hamnen mottar de last av bananer,
negrerna sjunger och svettas,
rostflagorna faller från båtsidorna
och sjunker som röda gnistor i djupet,
tropikhavet häver sig,
bländande blått som stål,
och häver sig igen och lyser till
rött som glödgat järn och spelar
med mångfärgade reflexer uppåt fartygs-
sidorna.

Ute vid bankarna dyker pärlfiskarna i djupet
med sina vajande linor
och sänder upp vita luftbubbelpärlband
och kommer tillbaka med söndersargade
händer
och tungt flämtande bröst.
Och gråbleka, orakade vita män
dricker visky på krogen dagen lång,
en utnött grammofon raspar fram toner
och en kvinna med oknäppt blus hänger
över disken
med en cigarett i sin sminkfeta mun –

Till detta land kom en gång vita män
för att bygga städer och järnvägar,

satt i sina tält med revolverar och kartor
och tvingade de svarta arbetarna
att lägga syllar och räls
genom djunglerna och träskan,
de led brist på dricksvatten och kvinnor
och dog av rödsot och febrar
och begravdes runtom i träskan
och hörde aldrig det första tågets visslingar,
ty järnvägen blev färdig till slut
och bananer odlades och forslades till kusten
och lastades på båtar av glömska, sjungande
negrer
och vita män i avlägsna länder tjänade mil-
lioner
och åter millioner på dessa bananer,
medan andra vita män som varit med i hel-
vetet
förstördes av febrar och hetta
och drack för mycket visky
och negrerna lastade bananer
och fiskade pärlor ute vid bankarna
och besättningen gick i land från banan-
båtarna
och sjöfolk och svarta kvinnor
smittade varandra med syfilis –

I kvällen vars mänskenskönhet är bekläm-
mande
kommer en låg sång inifrån land,
en sång ur djungler och träsk
fylld av oändlig smärta över allt det förlorade,
och männen på båtarna lyssnar och ryser –
Varför sjunger de så?
Vad är det som sker i världen?
Sången kommer låg inifrån land
och månen går ner och havet vänder sig
rödstrimmigt som av blod –

Svarta folk, kom leende ur skogarna
och byt bananer och pärlor
mot syfilis och visky!

I en dikt som denna blir whisky alltså ett redskap i civilisationskritikens tjänst, i ett nog så aggressivt och hånfullt angrepp. Det väsentliga med drycken är nu dess roll

i ett utnyttjande av människor liksom dess sövande och dövande verkan – i dikten antyds hur whisky medverkar till och möjliggör en exploatering på flera fronter samtidigt.

Hos de stora 40-talsdiktarna Ekelöf och Lindegren är det annars slående att whiskyreferenser saknas. Båda diktarna var i verkligheten svaga för drycken (liksom andra alkoholhaltiga vätskor) men i dikterna föredrar de vanligen mer ospecifika referenser vilket harmonierar med texternas ofta universella syftning. Så till exempel Ekelöf som i den klassiska sommar-nattsdikten ”Eufori” (*Färjesång*, 1942) gestaltar ett diktjag som sitter i trädgården ”ensam med anteckningsboken, en smörgås, pluntan och pipan”. Lika lite som vi får veta vad det är för smörgåspålägg får vi veta vad som finns i flaskan – något som snarast är till diktens bästa.

Generellt kan man annars iaktta hur whisky under modernismen (speciellt den lite senare modernismen) ofta figurerar i mer eller mindre lekfulla metagrepp där man nyttjar och spelar med redan etablerade konnotationer hos drycken.

Hos den amerikanskt influerade och i USA verksamme prosaisten Torsten Jonsson är whisky ett givet inslag, speciellt i de senare verken i amerikansk eller internationell miljö (*Korvoj*, 1947, *Dimman från havet*, 1950). Torsten Jonsson hade gått i skola hos hårdkokta författare som Hemingway och Chandler och skriver själv en ordknapp, dialogbaserad prosa där mycket av det väsentliga, precis som hos Hemingway, sker ”under ytan”, bortom det som uttryckligen sägs. När det gäller hans whiskyreferenser motiveras de naturligt av personernas umgänge och man noterar att även traditionella könsroller i förhållande till drycken överskrids: ”Jag gick ut i kokvrån för att blanda en whisky sour åt Patricia, det visste jag att hon tyckte om.”⁶² Whiskyns självklara närvaro hos

Jonsson kan även yttra sig i att den figuren i bildspråket: “[...] kände jag mig en stund lyftas på händer starka som två dubbla visky”.⁶³

I Stig Dagermans författarskap är det – liksom hos arbetarförfattare som Ivar Lo-Johansson och Moa Martinson – vanligen brännvin som förekommer (så till exempel i de alkoholstina *Bröllopsbesvär*, 1949, och ”Var är min islandströja?” i *Nattens lekar*, 1947). I den senare novellen figurerar dock även whisky och drycken fungerar här som en sorts statusmarkör. Berättarjagets vän som vunnit pengar på spel manifesterar sin nya rikedom med en ny Chevrolet och genom att dricka whisky istället för brännvin. Också i den ytterst symbolmätade och täta *De dömdas ö* (1946) förekommer whisky i några sekvenser. Slående är här de kopplingar som upprättas mellan whiskyn och det obehagliga, lite sjaskiga. I samband med barndomsminnen av prygling talas det om lukt av ”cigarrer, utspilld whisky, älskarinnornas parfym”; i anslutning till ett möte med en prostituerad heter det att ”näsan känner lukterna från alla män – svett, smörgåsar och whisky – som växlat sin förtvivlan i alkoven”.⁶⁴ Slutligen gäller det en homosexuell förförelse ombord på en båt där den äldre mannen i fråga ”förför honom efter att ha äcklat honom med kvinnornas lukter och sjukdomar och fått honom att dricka några glas whisky”.⁶⁵ Formuleringar som dessa antyder att whiskyn för Dagerman här är starkt negativt laddad, står för dekadens, något bedagat, mer eller mindre äcklande.

Mer humoristiska, parodierande formuleringar bjuder då Willy Kyrklund på. I novellen ”De döda drömmarnas ö” (*Ängvälten*, 1948) som handlar om en författare som kommit hem efter en längre tids vistelse i borte Asien och då uppsöker sitt förlag, heter det: ”Så bjöd den verkställande på whisky ty han ansåg att en person som levat i kolonierna omöjligt kunde

reda sig någon längre stund utan whisky.”⁶⁶ I novellen ”Sadhun” (*Hermelinens död*, 1954) som utspelar sig i Calcutta belyses på ett lekfullt sätt västerländska föreställningar om Orienten. En förmodad sadhu, en helig man, visar sig vid närmare betraktan vara en västerlänning som tröttnat på allt och helt enkelt satt sig ner där han råkat befinna sig. När några amerikanska soldater på besök i staden får reda på det verkliga förhållandet snyggas de till honom och tar med honom ut på middag: ”Den beramade middagen aväts på kvällen och blev mycket lyckad med indiskt kök och whisky och en liten kinesflicka som sjöng ’do you remember that day.’”⁶⁷ Klichéer läggs här på klichéer, öst och väst får kollidera, så att den yttersta syftningen hos satiren/ironin blir svår att urskilja.

Ett medvetet sätt att spela med whiskyns laddningar finner vi vidare hos prosaisten och femtiotalssidolen Pär Rådström som i sina romaner erbjöd en öppning mot en mer kosmopolitisk värld, en verklighet utanför den svenska efterkrigsvardagen. Rådström bedriver i sina texter en oförtrottpig jakt på tidsandan – hans gestalter kan tyckas både intensivt bundna till sin samtid och rastlöst längta bort från den. Ofta uppehåller sig Rådström vid festande och krogliv varvid whisky gärna infogas som en dryck som i likhet med andra drycker i texterna (rom, gin, konjak) bidrar till att karakterisera miljöer och personer: ”Det blev ett frenetiskt dansande till halv elva, sen lugnade det sig. Då hade whiskyflaskorna varit framme ett tag. Det fanns ännu de som drack konjak och likör. Åke Andersson hade hittat resten av ginen [...]”⁶⁸

Påtagliga intertextuella kopplingar, ett spel med whiskyns traditionella konnotationer, finner vi också, kanske lite mer oväntat, hos Tove Jansson som gör Muminpappan till en dagdrömmare och filosof med svaghet för whisky. Liksom för

whiskydrinkarna från förra sekelskiftet kan whiskyn för Muminpappan – på ett parodierande vis – tjäna som ett manlighetens attribut i en värld där mans- och papparollens auktoritet stundom är svår att upprätthålla. I den sena *Pappan och havet* (1965) har Muminpappan dessutom lyckan att – ungefär som i Mackenzies *Massor av whisky* – kunna bärga en låda med whisky från ett skeppsbrott.

Mer specifika referenser till en whisky-skildrandets tradition är det även fråga om när Lars Norén i sin roman *Biskötarna* (1970) tar avstamp med följande ord: "Det började som en helt normal fredag med en kopp kaffe och en helflaska Johnny Walker."⁶⁹ I detta fall är det snarast den hårdkokta stilen hos en Raymond Chandler eller en Dashiell Hammet som ligger till grund och som texten förhåller sig till, erövrar mening genom.

Ett i sammanhanget intressant faktum är vidare att poeten Bruno K Öijer väljer att betitla sin första och enda roman efter en på 70-talet populär blended whisky: *Chivas regal* (1978). Drycken är något huvudpersonen då och då inmundigar men i övrigt spelar den inte någon större roll i handlingen. Också här handlar det i hög grad om att iscensätta ett spel med läsarens förväntningar och föreställningar: dels att (i kritiskt syfte) kapitalisera på whiskymärkets status som en dåtidens lyxwhisky, dels (och framför allt) att aktualisera föreställningar om rus, förnyelse, förvandling.

Som avrundning på detta avsnitt om whisky och modernism vill jag dröja lite utförligare vid ett tämligen originellt och drastiskt sätt att göra bruk av associationerna kring whisky. Det är den ofta hejdlöse och rabulistiske Erik Beckman som i sin roman *Inlandsbanan* (1967) drar igång ett radikalt språkspel där whisky ges en framträdande roll. I denna text vrängs orden helt efter Beckmans eget kynne

och inte sällan undergrävs grammatikens gängse lagar. Det kan börja förhållandevis beskedligt:

Hade du nån whisky sa du?

– En sjuttiofemma, sa översten, VAT69.

– Den är bra den, sa lt Frodi, särskilt för krigare. Först slår man klumpen i skallen på busen och sen kör man opp den trasiga flaskhalsen i strupen på honom, sen ligger han där. Det lärde jag mig av en kille på Kvällsposten.

– Vi dricker ur den först, om det skulle bli såna där slagsmål i Filipstad, sa öv Karlsson och hämtade muggar, naglade upp förseglingen, drog upp korken och slog i.

– Ju bättre sprit desto lättvindigare försegling, sa lt Frodi.

– Har man brättom ska man ta dyra märken, sa översten.⁷⁰

Efterhand utvecklas emellertid prosan mot allt större egensinnighet och komplikation. En kvinna med en whiskyplunta har dragit sig tillbaka till ett rum: "Där tog hon äntligen fram sin whiskyplunta, såg den tröga strålen kränga sig ur pluntskallen så mödosamt att det nästan gjorde ont, fick ett tandborstglas halvfyllt och illaluktande, undvek spegeln och drog ner gardinen, drack [...]"⁷¹ Sedan kvinnan somnat får whiskyn/whiskyflaskan liv:

Hemligheterna i bottenatsen började vicka med höfterna och smeka sig med de varma motorblocken, självalstringsidén återupptod som alltid i whisky, whiskysolen stod mörk men intensiv centimeterhögt över isen, och under israllyt, timmerfororna och bandyn började whiskyn vandra, roterade, åt upp sig och tärde isen och stängde av isbaneentréerna med tjocka rep och sneda varningsskyltar [...] Whiskyn åt sig upp genom de blåaktiga sena vårinfektionerna och mötte whiskysolen helt plötsligt mellan de sista skinnliknande resterna av isen under den igenkorkade pluntskallen.⁷²

Som kanske kan anas av passagen kan det mesta integreras i Beckmans personliga ordsystem – förutom om whiskysolen talas i texten om whiskynaturen med mera. I passager som denna rör det sig alltså inte längre om realism eller verklighetsavbildning utan snarare om en språk-användning som, genom oväntade kombinationer, vill utmana läsarens föreställningar, bringa en lustfylld orda i etablerade förståelseformer och fördomar. Whiskyn är här snarast ett bland många associationsmättade föremål som utnyttjas i detta vidare syfte.

WHISKYN I MODERNA GENERATIONSSKILDNINGAR

I generationsromanen är det – till skillnad från i experimentella romaner av Beckmans typ – vanligen fråga om en prosa som håller sig inom realismens räjonger. Utmärkande för generationsromanen är dess skildring av unga vuxna och deras ifrågasättande, mer eller mindre uppriska inställning till konventioner och beteendemönster från föregående generationer. I generationsromanen fångas, när den är som bäst, en ny tidsanda, en yngre generations intressen och sensibilitet. Därutöver finns i generationsskildringen starka tendenser till utlevelse; mot konvention och verklighetsanpassning ställs en mer hedonistisk livsstil. Ofta är det liv som gestaltas också av det mer kringflackande, sökande slaget – motsatsen till allt som andas borgerlighet, stillastående, förstening. I denna hedonistiska, sökande livsstil ingår då förstås också berusning via alkohol eller droger – detta framställs gärna som uttryck för frihet och en vilja att intensifiera livsupplevelsen men kan ofta också läsas som uttryck för vilshenhet, för ett sökande där meningen tycks ständigt undflyende. Ytterligare ett typiskt drag är överskridandet av traditionella

könsroller vad gäller alkohol. I generationsromanen ser man ofta hur män och kvinnor *tillsammans* ger sig hän åt supande. En arketypisk roman i sammanhanget är Jack Kerouacs *On the Road* (1958) vilken också utgör en viktig inspiration för en av de typiska svenska generationsromanerna: Ulf Lundells *Jack* (1976).

Låt oss se lite närmare på den sistnämnda. I *Jack* är berusning av olika slag ett genomgående inslag. Huvudpersonen försörjer sig på olika tillfällighetsjobb, drar runt med vänner och festar mycket. När det gäller alkohol och droger är attityden synnerligen öppen. Några öden som avskräcker från bruket av tyngre droger figurerar visserligen men i övrigt konsumeras såväl marijuana som stora mängder öl, vin och starksprit av olika slag. Även om whisky dricks förhållandevis ofta är det alltså bara en av de många alkoholhaltiga drycker som karaktärerna intar.

I vilka situationer figurerar whisky? Scener förekommer där huvudpersonen befinner sig på krogen och beställer in whisky (Jack har till exempel en period för vana att gå på Konstnärsbaren och dricka sig full på whisky). Men det vanliga är snarare att whisky konsumeras antingen i hemmiljö eller ute i naturen. I början av romanen hamnar Jack och hans vänner på en fest i en stor Östermalmsvåning och här blir vännernas synnerligen glupska whiskyintag och berusning en kontrast både till den finsmakarattityd som andra av gästerna uppvisar och som underförstått även den frånvarande lägenhetsinnehavaren förkroppsligar (ett barskåp med dyrare whisky finns i våningen). Whiskykonsumtionen blir i denna sekvens alltså bland annat ett sätt att gestalta sociala motsättningar och ett slags rabulistisk motståndskultur; mot festen i den tjugiga Östermalmsvåningen och dess mer eller mindre snobbiga klientel ställs de råbarkade gästerna som bryter mot alla konventioner

och nyttjar whiskyn främst för att bli så fulla som möjligt (samtidigt som det är underförstått att det är de som representerar autenticiteten).

Att whisky gärna konsumeras i hemmiljö efter utköp på Systembolaget har kanske delvis att göra med att huvudpersonernas ekonomiska förutsättningar är begränsade. Hursomhelst kan whisky fungera som led i problemlösning efter ett gräl med bäste vännen: ”Sen stack vi och köpte whisky och söp oss fullare än indianer.”⁷³ Det är vidare tydligt att whisky i romanen inte endast är en manlig angelägenhet utan att Jack och hans flickvänner gärna pimplar whisky ihop: ”Jag hade köpt en hela Jameson och vi drack den i hennes bruna manchestersoffa. Hon ur ett högt glas med bara whisky och ljummet vatten i, jag i ett on the rocksglas med mycket is i.”⁷⁴ Whiskydrickande (och annan alkoholkonsumtion) skildras i *Jack* helt enkelt som en självklar del av den tvåsamma samvaron.

Intressanta är också de flertaliga skildringarna av whiskyintag ute i naturen. Under en tältsemester på Gotland ingår en whiskybutelj självfallet i bagaget och även om det matsällskap den hamnar i kan tyckas udda är det uppenbart att whiskyn spelar med i upplevelsen av natur, gemenskap och förhöjd livskänsla:

När solen var på väg ner tog vi filter, radio, whisky och bönor och falukorv, gafflar och konservöppnare med oss ner till Bion, där vi gjorde upp eld och kokade bönor i burken och la ner falukorvsbitar och åt en härlig präriemiddag med whisky till.⁷⁵

Slående i *Jack* är vidare att *bakruset* ofta skildras på ett utförligt sätt – uppmärksamheten på det mer eller mindre orgiastiska festandet utesluter med andra ord inte de mindre lustiga bakslagen, dagen efter-tillståndet. Kanske är detta något som har

att göra med att vi så nära får följa Jack och hans vapendragare, det vill säga ett slags uttryck för realism. Samtidigt är skildringen av bakfyllan ett traditionellt sett mycket vanligt inslag i berättelser om berusning och något som då ofta är knutet till förnyelse, pånyttfödelse.⁷⁶

I en annan, mindre känd generations-skildring, Claes Hylingers *Dagar och nätter i Paris och Göteborg* (1975) som består av dagboksanteckningar och kortprosa, är whiskydrickande inte överdrivet frekvent men när det förekommer är stämningen likartad som i *Jack*. Berättarjaget befinner sig vid ett tillfälle på en fest/mottagning i en bar och förser sig med glas efter glas av bjudwhisky:

Vi fick whisky. Den var utsökt, gled nedför halsen len som bomull, kylde av och piggade upp. Jag stod just och undrade om man skulle få påfyllning när jag fick se en stor och stark karl, som liknade en italiensk slaktare, sträcka fram sitt urdruckna glas mot bartendern. Denne fyllde det ända till hälften utan att blinka. Jag följde slaktarens exempel. Var det inte därför jag hade gått dit kanske – för att få mig en sup och en smörgås?⁷⁷

Men berättarjaget kan också köpa med sig whisky och bakelser (!) inför ett besök hos en gammal flickvän. Även i denna text kan man alltså tala om ett mycket frimodigt, föga vördnadsfullt förhållande till drycken; whiskyn är förstas något som uppskattas i sig men lika viktig är den berusning som den erbjuder. Också här är whisky endast en i mängden av drycker som jaget intar.

I Klas Östergrens tidiga romaner spelar whiskyn en förhållandevis viktig roll. I *Fantomerna* (1978) leder inmundigandet av en flaska whisky på ett hotellrum tillsammans med flickvännen till en sorts katharsis för huvudpersonen; i berusningen närmar han sig ömmande minnen och kan i och med bekännelsen frigöras. I *Gentlemen*

(1980) är whiskydrickande ett självklart led i umgänget och förekommer i många situationer: vid långa nattliga samtal och vid besök på barer eller restauranger. Vid ett tillfälle då en av karaktärerna hamnat i slagsmål får en whisky bidra till att återställa lugnet: "Barmästaren hällde upp en bamsig whisky för nerverna..." och vid ett besök på en redaktion kan det låta så här: "Chefredaktören bjöd Leo plats i en besöksstol, sträckte över en ask med bjudcigaretter och ett rejält glas whisky, det var han väl värd."⁷⁸ Generellt gäller att whisky i denna roman framför allt fungerar stämningsskapande, bidrar till etablerandet av den lite okända men lockande skymningsvärld som den unge berättaren Klas dras in i.

Hos den något yngre Per Hagman är barmiljöer mycket framträdande. I *Cigaretten* (1991) arbetar huvudpersonen på restaurang och ett uteliv på krogar och klubbar dominerar boken. En hedonistisk livsstil är framträdande och såväl droger som alkohol är naturliga inslag i denna. Den alkohol som konsumeras hos Hagman är framför allt drinkar av olika slag – stundom namngivna eller beskrivna, stundom endast refererade till i förbifarten. (En typisk utsaga, hämtad från den senare *Att komma hem ska vara en schlager*, 2004, är följande: "Dricker ett par drinkar och vemo-det blir behagligt, ensamheten skön."⁷⁹) Även om whisky figurerar har den därför inte någon speciell roll. Noterbart är berättarens yttrande i *Att komma hem ska vara en schlager*: "Mina kunskaper om drinkar och öl och inte minst vilka socialgrupper som dricker vad är hyfsat gedigna."⁸⁰ "Kunskapen" kan även sättas i spel i snabbkaraktistiker av olika slag, till exempel i följande beskrivning av en kvinna: "[...] en sådan där från Göteborgs eller Malmös höginkomsttagarförorter och med en man som spelar golf och gillar rökig whisky."⁸¹

Hur ser det då ut i kvinnliga genera-

tionsromaner? I flera av dessa – till exempel Gun-Britt Sundströms *Maken* (1976) och Agneta Klingspors *Inte skära, bara rispa* (1977) – ligger fokus mindre på festande än på möten med människor, relationer och psykologi. Skildringar av drickande är därför inget som ägnas överdriven uppmärksamhet. Något liknande gäller för de snarlika texter som brukar betecknas som bekännelseromaner, till exempel Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* (1976) och Märta Tikkanens *Århundradets kärleks saga* (1978). I den förra är det främst den sexuella utlevelsen som texten kretsar kring, i den senare är det snarast de förödande konsekvenserna av makens alkoholism som gestaltas. I den mån alkohol skildras hos Tikkanen sker det främst i negativa termer, fokus ligger hela tiden på den psykologiska, existentiella tematiken.

En tradition av kvinnliga generations-skildrare där festande och uteliv är mer dominerande kan man dock spåra tillbaka till åtminstone Birgitta Stenbergs självbiografiska skildringar från sitt utsvävande liv i Europa (*Kärlek i Europa*, 1981, med flera texter). Traditionen från Stenberg tas sedan upp av yngre författare som Louise Boije af Gennäs, Carina Rydberg, Karolina Ramqvist med flera. I Boije af Gennäs roman *Tu vad man vill ha* (1991) har den lätt cyniska protagonistin insett, som titeln anger, att det inte räcker att vänta och hoppas om man ska få sina önskingar infriade. I en signifikativ scen över många sidor möter vi henne i baren på en stor fest där hon förser sig med whisky: "En tung whisky var precis vad som behövdes."⁸² Likt författarna i en äldre manlig tradition får vi så ta del av hur hon, mellan whiskyklunkarna (efter den första whiskyn följer ytterligare en), ger sig hän åt mer eller mindre krassa reflektioner och kommentarer.

En kvinna mån om sin egen agens, som vägrar rollen som objekt, möter likaså i

Karolina Ramqvists *Alltings början* (2012). Whiskykonsumtion är här inte särskilt frekvent men figurerar i en talande scen där protagonisten just haft sex med en man, men lämnar honom för att bege sig till den hon egentligen är intresserad av. Whiskyn blir här en sorts ”mellanstation”, reduceras delvis till sköljmedel (och att huvudpersonen osedd snor åt sig av mannens whisky blir i sig en markering av de nya spelreglerna i könskampen): ”Innan jag går tar jag en stor klunk av hans whisky, eftersom han inte ser tar jag flaskan från bordet i vardagsrummet och dricker direkt ur den, och sköljer runt den i munnen för att maskera doften av hans kön. Sedan tar jag en taxi hem till Victor Schantz.”⁸³

Till sist kan noteras den rätt rika förekomsten av whisky i Lydia Sandgrens tillbakablickande generationsskildring *Samlade verk* (2020). För den trio som står i centrum i denna roman är whisky något som kommer väl till pass i många skilda situationer: på krogen, hemma i soffan, på konstgalleri, på kvällen, på morgonen och så vidare. Whiskyn blir här snarast en bland många atmosfärskapande tidsmärker.

Även om variationerna är stora mellan olika generationsskildringar kan man generellt hävda att whisky i dessa ofta är en populär dryck – men samtidigt att den i stort sett konsumeras som en bland andra drycker (öl, vin, gin, rom etc). Vanligt är att whiskyn köps på butelj och om man ser till de klassiska konnotationerna kring drycken betonas snarare machodrag och utlevelse än finsmakeri och intellektuella betraktelser. Vidare kan iaktas att män och kvinnor ofta dricker ihop under mer eller mindre improviserade förhållanden liksom att whisky förekommer hos flera av de kvinnliga generationsskildrarna – stundom då som ett medel att erövra en agens, att över-skrida ett mer passivt, konventionellt ”kvinnligt” förhållningssätt till omvärlden.

På det hela taget är därför intrycket att – jämfört med förra sekelskiftet – en del av whiskyns konnotationer försvagats; whiskyns *särställning* bland dryckerna har i generationsromanerna tonats ned. På just denna punkt inträder dock en skillnad när det gäller maltwhiskyn som slår igenom på 1990-talet och som vi ska ägna nästa avsnitt åt.

MALTWHISKYN – EN ARENA FÖR KONNÄSSÖRER

I och med maltwhiskyns genombrott skjuter ett allt större whiskyintresse fart. Whiskysällskap startas, whiskyprovningar och resor till skottländska whiskydestillerier arrangeras. Sammantaget skapas en större medvetenhet om whiskyns tillverknings-sätt men också om variation i smaker och dofter. *Kunskap* om whisky blir nu plötsligt något att stoltsera med, något som det i viss mening går prestige i.

Samtidigt som reklamen framhäver den exklusiva (och vanligen dyra) whiskyn som en del i bilden av det goda livet kan man hävda att de upphaussade whisky-kunskaperna delvis medför ett männens återerövrande av whiskyns sfär. Som manlighetsforskningen ofta betonat är konnässörskap, utstuderad behärskning av ett ämne, i allmänhet något som värderas högre och oftare odlas av män än av kvinnor.⁸⁴

Hur det än är med den saken: i litteraturen visar sig det tilltagande intresset för maltwhisky i att olika whiskysorter oftare nämns vid namn. Nu kan det rentav förekomma att ett whiskymärke *endast* omtalas med namnet och att läsaren själv får sluta sig till vilken typ av sprit det handlar om.

Den ökade whiskyentusiasmen kan förstås yttra sig i alla typer av litteratur. Av någon anledning har det emellertid blivit så att deckarna och kriminalromanerna i

särskilt hög grad kommit att förvalta en whiskykärlek. Anmärkningsvärt ofta gör författarna sin kriminalare eller detektiv till en whiskyälskare eller till och med whiskykännare.

Referenser till whisky förekommer naturligtvis redan hos de något äldre svenska deckarförfattarna: Maria Lang, Stieg Trenter, Vic Suneson. Hos dessa är det dock fortfarande rätt ospecifika referenser. Hos Maria Lang, som i hög grad anknyter till en engelsk deckartradition, kan det till exempel låta så här: "Artur Lundeborg tog emot i det smakfulla biblioteket, han bjöd på skotsk whisky och log lite över glaset."⁸⁵ En tydligare anknytning till den mer hårdkokta Chandlertraditionen kan man iaktta hos Vic Suneson. Hos honom figurerar whisky ofta i invitationer män emellan – "Kom in och ta en whisky" – men drycken förekommer annars både som ensamdryck och som smörjmedel vid sociala sammankomster. I en av hans romaner, *Mördaren inom mig* (1969), används whisky (och dess ofta starka doft) till och med i ett försök att maskera ett mord.⁸⁶

Ett mer utvecklat bruk av just maltwhisky visar sig tidigt hos Henning Mankell som gör sin detektiv Kurt Wallander till en älskare av whisky och då särskilt maltwhisky. Precis som hans kärlek till opera blir hans svaghet för god whisky ett stående inslag i personteckningen, något som vittnar om estetisk känslighet och smak: "Wallander satt i sin ostädade lägenhet medan vintervinden slet i takpannorna. Han drack whisky och lyssnade på en tysk inspelning av "Aida" [...]"⁸⁷ Om denna sensibilitet i viss mån vetter åt ett Sherlock Holmes-ideal så kan man hos Mankell samtidigt iaktta en anknytning till Chandlerlinjen. Liksom Chandlers Philip Marlowe lever Wallander ensam och när han någon gång träffar kvinnor leder det ofta till komplicerade relationer. Whiskyn

får i de erotiska sammanhangen då gärna fungera som en stöttepelare. ("För att stärka sig inför mötet drack Wallander två glas whisky.")⁸⁸

Det vanligaste är dock att drickandet på ett eller annat sätt är relaterat till hans arbete. Ofta dricker Wallander whisky för sig själv. Det kan vara för att koppla av efter en intensiv arbetsdag eller för att genom berusningen glömma sina utredningsproblem för en stund. Men det kan också vara för att fira att ett brottsfall är uppkärlat: "[...] tillbaka till systembolaget. Där köpte han en flaska whisky. Trots att han knappast hade råd valde han maltwhisky."⁸⁹ Att Wallander oaktat sin blygsamma polislön gärna införskaffar dyr maltwhisky blir i sig ett uttryck för dryckens betydelse för honom och, mer generellt, en hyllning till vad whiskyn kan representera i termer av doft, smak, sensualism.

Whiskyn blir också något att se fram emot i det krävande arbetet med ett uppslukande fall, ett slags löfte om och symbol för en kommande frid: "När allt det här är över tar vi en whisky, sa Kurt Wallander."⁹⁰ Vid sidan om ensamdrickandet är just det stilla whiskydrickandet tillsammans med en kollega ett återkommande motiv: "Det hände att de under varma försommarkvällar satt på Rydbergs balkong och drack whisky. Oftast under en behaglig tystnad, som då och då avbröts av någon kommentar om arbetet på polishuset."⁹¹

Också hos Leif GW Persson börjar maltwhiskyn under nittioalet att sätta spår i texterna. Persson kan dels smyga in referenser till smaker och lagringstid i mer allmänna karakteristiker: "En lagom dos med maltwhisky ur kristallkaraffen som stod på hallbordet. Två halstabletter i mun så fort den goda eftersmaken lagt sig."; "genom att höja sitt glas med artonårig maltwhisky"; "lagom stort för att rymma en liter maltwhisky av allra bästa märke".⁹²

Dels kan märkeswhiskyn bli ett mer utvecklat element i personkaraktistiken eller användas för att suggerera fram sociala miljöer. Så till exempel när det gäller den obehaglige snobben och sadisten Waltin i *Mellan sommarens längtan och vinterns köld* (2002) som i följande ganska bisarra sekvens sitter och ser på våldsporr hemma i sin exklusivt inredda lägenhet: ”Waltin stönade lätt av välbehag och smuttade på sin maltwhisky medan pisksnärtarna ekade från hans svarta Bang Olufsen-högtalare och den kvinnliga huvudrollsinnehavaren skrek som en stucken gris.”⁹³

Hos den konventionsmedvetne, före detta litteraturvetaren Arne Dahl är whiskyreferenser mindre utbredda men när de förekommer handlar det gärna om mer ovanliga märken – en sorts tillspetsning av den redan etablerade deckarkonventionen: ”De satt där på verandan, drack tjuugoettårig maltwhisky av det udda kvalitetsmärket Aberfeldy, som Hjelm påstod sig ha fått av en före detta KGB-agent [...]”; ”Han kikade på whiskyflaskan som Sara lämnade över – Cragganmore? sa han.”⁹⁴ Men även den mer populära och välkända maltwhiskyn Highland Park hör till det som uppskattas: ”Till hans stora men inte helt oförställda glädje fanns en tolvårig Highland Park på plats.”⁹⁵

Kanske är det delvis som en lekfull reaktion på denna vurm för mer eller mindre rökig maltwhisky som Stieg Larsson gör sin hjältinna Lisbet Salander till en älskare av den lätta irländska blendwhiskeyn Tullamore Dew. I *Luftslottet som sprängdes* (2007) gestaltas på ett lätt humoristiskt vis skillnaden mellan whiskytraditionerna:

Då hon beställde whisky valde hon alltid Tullamore Dew, utom vid ett tillfälle då hon studerat flaskorna bakom disken och föreslagit Lagavulin. Då hon fick glaset luktade hon på det. Hon höjde ögonbrynen och tog

därefter en Mycket Liten Klunk. Hon ställde ned glaset och stirrade på det under en minut med ett ansiktsuttryck som antydde att hon betraktade innehållet som en hotfull fiende.

Slutligen sköt hon glaset ifrån sig och sa till Harry att ge henne någonting som hon inte kunde använda till att tjära en båt. Han hällde upp Tullamore Dew igen och hon återgick till sitt drickande.⁹⁶

Den av deckarförfattarna som drivit den elaborerade whiskydiskursen längst torde emellertid vara Åke Edwardson. Vid sidan av att whiskykonsumtion ofta skildras så sker via huvudpersonen och kriminalaren Eric Winter en kontinuerlig reflektion över whiskyn som dryck, över märken, dofter, whiskyns roll i hans liv etc.

I den tidiga *Dans med en ängel* (1997) möter en replikväxling där Winters sofistikerade smak görs tydlig – på samma gång som en viss högdragenhet framträder:

En flicka kom fram till honom och han beställde ett glas maltwhisky.

”Med is?” frågade flickan.

”Förlåt?”

”Ska det vara is i whiskyn?” frågade hon en gång till.

”Jag har ju beställt en Lagavulin”, sa han.

Flickan tittade på honom med ögon som inte förstod. Hon är alldeles ny och hon är inte skyldig, tänkte han. Bolger har inte hunnit utbilda henne. Jag säger ingenting.

”Ingen is”, sa han och flickan gick från bordet och bort till bardisken.⁹⁷

Relativt vanligt är att olika märken nämns vid namn och förlänas kortare karakteristiker: ”Winter svarade inte, drack lite av whiskyn, Bertils tolvåriga Macallan, äldre än så när det gällde Macallan var snobberi utan mening.”⁹⁸ Karakteristikerna kan även innefatta initierade uppgifter om tillverkningsorter, användningsområden med mera:

[...] han fortsatte trapporna upp till Klarabergsgatan, köpte en åttaårig Old Pulteney på systemet däruppe, mest för att det var länge sedan han druckit något från det nordligaste destilleriet på brittiska fastlandet, och för att whiskyn med sin salta jordighet och doft av hav var en självklar pre-dinner malt, han kunde dricka den på rummet före burgaren.⁹⁹

Winters favorit tycks dock vara Speysidewhiskyn Glenfarclas: ”Han gick in igen och bort till bokhyllan där whiskyn stod. Femtonårig Glenfarclas är svept i sherry från fatlagringen och påminner på så sätt om Andalusien. Han drack och tänkte på sol och sand och söndersprängda berg.”¹⁰⁰ Denna Glenfarclas kan av hjälten uttryckligen ges symboliska innebörder, ibland få närmast metafysiska kvaliteter: ”Winter drack av sin Glenfarclas. Det doftade whisky runt honom. Det var en god doft. Den stod för godheten i världen. Livet, till och med.”¹⁰¹

Även i samband med en bekants begravning leds Winter in på metafysiska spekulationer och whisky. Han ser framför sig sin egen begravning och finner för gott att gardera sig:

Carl hade haft en fin samling maltwhisky. I en annan kultur hade han fått med sig den i gravkammaren. Jag ska ta med mig min samling [...] I kistan ska jag vara snyggt klädd och ha en bild på min familj och en flaska Glenfarclas cask strength. Man vet aldrig vad som händer när ljuset slocknar, ingen vet.¹⁰²

Som synes är whiskypassionen ytterst påtaglig hos Edwardsons deckarhjärte. Whiskyn är här förstås ett viktigt led i personkaraktären men överskrider samtidigt denna funktion, förmar sig till en mer generell – på samma gång entusiastisk och

initierad – lovsång till drycken. Samtidigt finns en medvetenhet om lockelsens baksida, en tematisering av det beroende som whiskyn så lätt ger upphov till.

De deckarförfattare (liksom de flesta av deras hjältar) som jag här har dröjt vid har alla varit av manligt kön och måhända är det ingen tillfällighet. Hos kvinnliga deckarförfattare som Åsa Larsson, Mari Jungstedt och Camilla Läckberg förekommer förstås också whiskykonsumtion men ofta är den klart mindre framträdande. Whiskyn utnyttjas vanligen inte heller i samma utsträckning som ett led i personskildringen eller för att skapa atmosfär; framför allt är utvikningar baserade på know how om maltwhisky mindre vanliga. I denna mening tycks med andra ord en nygamal koppling mellan whisky och genus slå igenom i deckaren.

Som avrundning på denna studie ska jag ta ett kliv från den populära genrelitteraturen/deckaren till allmänlitteraturen och jag väljer då att göra ett par nedslag i Claes Hylingers personliga, i stor utsträckning självbiografiska kortprosaböcker.

I reseboken *Till främmande land* (1998) finner vi berättarjaget på besök i Edinburgh och vi får följa honom in i en whiskybutik. Berättaren är knappast någon whiskykännare men hans attityd präglas av nyfikenhet och läraktighet. Således är det med viss road förundran som det entusiastiska butiksbiträdets försäljarretorik återges:

Han ställde fram en flaska Springbank, tju-goett år gammal.

”Den är tillverkad i den sista skotskägda whiskyfabriken! Alla andra ägs av internationella firmor. Och titta här...”

Han ställde fram ännu en flaska Springbank bredvid den första.

”Ni ser! De har olika färg! Det beror på att de har mognat i olika tunnor. Vilken föredrar ni?”

”Det var en svår fråga”, sa jag och strök mig om hakan.

”Jag tror ni vill ha den mörkare”, sa han. ”Ni nämnde Macallan förut. Det säger mig något om er smak... Ni ska ta den mörkare... mera sherrykaraktär...”

När jag kom ut på gatan gick det upp för mig att jag hade köpt mitt livs dyraste flaska whisky.¹⁰³

Snarare än någon whiskysnobbism handlar det här om novisens förundran och fascination inför själva kulturprodukten whisky med alla dess mer eller mindre utslagsgivande variabler: fat, lagringstider, landskap, tillverkare etc. För berättaren står det klart att detta är en hel värld att utforska – vilket förstås inte hindrar att ekonomiska aspekter och intressen är viktiga faktorer i sammanhanget.

Whiskyepisoden från Edinburgh får i den senare boken *Hotell Erfarenheten* (2006) en pendang. Denna gång sitter berättarjaget hemma i arbetsrummet och skriver varvid hans sambo kommer in med en tebricka som även innefattar ett litet glas med whisky. Berättarjaget tycker sig känna igen sin favoritsort Talisker vilket leder honom in i minnen från en resa till Skottland och en berättelse om ett besök på ett destilleri.

Värda att lägga märke till är detaljerna i situationen, att whiskyn kommer i ett litet glas vid sidan av teet. I Hylingers senare texter är det påtagligt att whiskydrickandet är måttligt och i hög grad ett led i skapandet av trivsel, välbefinnande, ”kvalitet”. Som ofta när det gäller maltwhisky är berusningsaspekten nedtonad till förmån för dryckens sinnliga kvaliteter.

Intressant hos Hylinger är samtidigt den lätt skämtsamma kopplingen mellan whiskyn och skrivandet, framställningen av whisky som en inspirationsbefrämjande dryck. Om sambon heter det: ”En liten whisky har hon placerat på brickan också.

Hon vet vad en författare behöver.”¹⁰⁴ Just denna koppling, relationen mellan (whisky)drickande och skrivande, rus och skapande, är eventuellt något som en mer biografiskt orienterad studie kunde borra djupare i. Även om få torde *skriva* lyckosamt i berusat tillstånd är det knappast någon hemlighet att många stora svenska författare varit tämligen alkoholberoende. Också flera av de whiskyskildrare som citerats i denna studie (till exempel Hjalmar Söderberg och Henning Berger) var i verkligheten mycket svaga för just denna dryck.¹⁰⁵

Här har emellertid ärendet främst varit att visa på hur whisky används i de litterära texterna. Författare nyttjar i sina texter whiskyn för olika ändamål – miljöbeskrivande, atmosfärskapande, symboliska etc – och genom att alla har sitt eget förhållande till drycken får motivet ofta en personlig färgning.

Som framgått är det på samma gång möjligt att iaktta generella tendenser och trender. När whiskyn anländer till Sverige representerar den något nytt, spännande, kontinentalt som bryter sig mot den inhemska punschen. Whiskyn är länge starkt könskodad och klasspräglad – även om bilden i det senare avseendet är mer mångtydig än man i förstone kan tro. Vid sidan av whiskyns betydelse för konstruktion av manlighet eller förstärkare av den manliga gemenskapen knyts till den konnotationer av livsnjutning, erfarenhet, illusionslösa livsbetraktelser – men också livströtthet och eskapism. Efterhand lättas dessa kopplingar något och vi ser prov på kvinnliga inbrytningar. Under modernismen kan whiskyn användas i kritiska syften men också i ett lekfullt spel med redan etablerade föreställningar kring drycken. I generationsromanen är mycket av den traditionella genusstrukturen kring whisky uppluckrad; nu dricker män och kvinnor ofta whisky tillsammans (ofta ur buteljer

från Systembolaget) och även i romaner skrivna av kvinnor märks ett mer frimodigt förhållande till drycken. När maltwhiskyn så kommer under 1990-talet återuppstår i viss mån äldre genusstrukturer (och delvis även klassaspekter); den sociala prestige och det konnässörskap som denna relativt exklusiva dryck inbjuder till – vid sidan av

den rent sinnliga upplevelsen – tycks i högre grad tala till män än kvinnor. Anmärkningsvärt är också att det i så stor utsträckning är i deckaren som en whisky-entusiasm odlas – här finns en traditionsanknytning (Sherlock Holmes, Chandler med flera) samtidigt som motivet nu är mer elaborerat.

FOTNOTER

- 1 Citatet i rubriken är hämtat från Evert Taubes "Eldarevalsen" (1935).
- 2 Såväl Robert Burns "Earnest Cry and Prayer" som Robert Louis Stevensons "The Scotsman's Return from Abroad" finns tillgängliga på nätet (sök på dikt-titlarna).
- 3 Raymond Chandler, *The Big Sleep*, Stockholm: The Continental Book Co, 1947, s. 29 och *The Long Goodbye*, New York: Pocket Books, 1955 s. 188. (Början på kapitel 6 respektive slutet på kapitel 29 för den som har andra utgåvor.)
- 4 Här några exempel på viktigare texter från de olika kategorierna: (i) En mer generellt hållen redogörelse för whiskyns historia återfinns i Michael Jackson, *The World Guide to Whisky*, London: Dorling Kindersley, 1987. Några givande verk på svenska är Freddi Byrenius & Hans Wiechel, *Whisky. En gränslös dryck*, Stockholm: Alfabeta, 2002 och Örjan Westerlund, *Whisky – allt du behöver veta*, Stockholm: Grenadine, 2013. (ii) En grundläggande etnologisk studie om alkoholdiskurser är Susanne Waldén, *Berättad berusning. Kulturella föreställningar i berättelser om berusade personer*, Uppsala universitet: Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, 2010. I sin uppsats "En flock av fuktige bröder. Om män och alkohol i litteraturen", *Spiritus*. Webbpublikation 2010, Vin & Sprithistoriska Museet, presenterar Magnus Öhrn ett intressant litteraturhistoriskt perspektiv på "den manliga alkoholdiskursen". (iii) En förhållandevis nyutkommen och inspirerande studie över vinets roll i litteraturen genom tiderna är Johan Stenström, *Ordet och vinet. Vinets roll i svensk litteratur*, Stockholm: CKM Förlag, 2019. När det gäller mellanölets litterära funktioner finns en uppsats av Lydia Wistisen, "Det har blivit något symboliskt över det. Mellanölet och 1970-talets generationsuppror", *Spiritus*. Webbpublikation 2019, Vin & Sprithistoriska Museet.
- 5 Cajsa Warg, *Hjelpreda i hushållningen för unga fruentimber*, Stockholm, 1755, s. 66o.
- 6 Se *Guldet i flaskan. Historia kring starka drycker i Sverige. En skrift utgiven av AB Vin- och Spritcentralen till femtioårsjubileét 1967*, red Wilhelm Odelberg, Stockholm, 1967, s. 24, 127 samt (när det gäller nutidens siffror) Systembolagets försäljningsstatistik.

- 7 Sifferuppgifterna baserade på material från *Statistisk årsbok* 1914.
- 8 Om luspesten och dess härjningar kan man läsa i bland annat August Strindbergs *Bland franska bönder. Subjektiva reseskildringar. Samlade verk* 23. Nationalupplaga. Texten redigerad och kommenterad av Per Erik Ekholm, Stockholm: Norstedts, 1985. Jämför Westerlund, *Whisky – allt du behöver veta*, s. 38.
- 9 Beträffande punschen och dess historia, se Carl A. Andersson, ”Punsch – historia och kuriosas”, i *Guldet i flaskan. Historia kring starka drycker i Sverige*, s. 243–287. Jämför avsnittet om punsch i Steffo Törnqvist & Hélène Tolstoy, *Sprit. Boken om en destillerad värld*, Stockholm: Fischer, 1995, s. 74–79.
- 10 August Strindberg, *Svarta fanor. Sedeskildringar från sekelskiftet. Samlade verk* 57. Nationalupplaga. Texten redigerad och kommenterad av Rune Helleday, Stockholm: Norstedts, 1995, s. 25.
- 11 Jämför Stenström, *Ordet och vinet*, särskilt s. 18, 60f, 286f.
- 12 Den ståtliga Restaurang Hasselbacken öppnar 1853 men dess glansperiod infaller snarast efter den återuppbyggnad som följer på den stora branden 1872. Berns öppnas för första gången 1863 men utvidgas och får namnet Berns Salonger 1886. Restaurangen har ju blivit känd inte minst genom att en av dess salonger, Röda rummet, gett namn åt Strindbergs roman från 1879. Hotell Rydberg är med sin restaurang och barverksamhet redan från ca 1860 ett viktigt nöjesetablissemang och en mötesplats för Stockholms författare, journalister med flera. Den moderna baren efter amerikansk modell (där man intar sina drinkar vid disken) skapas dock först 1902.
- 13 Oscar Levertin, *Magistrarne i Österås*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1900, s. 206.
- 14 Albert Engström, *En bok*, Stockholm: Lundquist, 1905, s. 20.
- 15 Hjalmar Söderberg, *Den allvarsamma leken*, Stockholm: Bonniers, 1912, s. 318f.
- 16 Runar Schildt, *Den segrande Eros och andra berättelser*, Stockholm: Björck & Börjesson, 1913, s. 166.
- 17 Frank Heller, ”Krögaren Streptowitz’ felräkning”, i *Monte Carlo och andra kåserier och noveller*. Sammanställning och kommentarer av Dag Hedman, Örskelljunga: Settern, 1985.
- 18 Frank Heller, ”Den vita rätten”, *Min vän signor Origoni och några andra herrar*, Stockholm: A-B Dahlberg & Co:s förlag, 1917.
- 19 Hjalmar Söderberg, *Doktor Glas*, Stockholm: Bonniers, 1905, s. 232.
- 20 *Ibid.*, s. 240.
- 21 *Ibid.*, s. 241.
- 22 Hjalmar Söderberg, *Aftonstjärnan. Pjäs i en akt*, Stockholm: Englunds boktr., 1912, s. 15.
- 23 Som framgår har vi i denna text även ett gott exempel på det klassiska motivet ”krogen som tillflyktsort” för den manliga delen av befolkningen. Angående detta motiv, se till exempel Öhrn, ”En flock av fuktiga bröder”.
- 24 Söderberg, *Aftonstjärnan*, s. 15.
- 25 Ernst Spolén, *Kvällens violiner. Episoder från en annan tid*, Torsby: Boviggen, 2007, s. 77.
- 26 Sigfrid Siwertz, *En färd till Abessinien*, Stockholm: Bonniers, 1926, s. 84.
- 27 Citatet hämtat från Harry Martinsons artikel ”Dör sjömansvisan ut?”, *Stockholms-tidningen* 15.7.1928.
- 28 Texten här citerad efter originaltrycket i *Visor*, nr 24, Stockholm, 1935.
- 29 De strukna raderna citerade från David Anthin, *Evert Taubes scener. Från Cabaret Läderlappen till Gröna Lund*, (diss. Göteborg), Lund: Ellerströms, 2007, s. 248.
- 30 Albert Engström, *Bläck och saltvatten*, Stockholm: E Lundquist, 1914, s. 66f.
- 31 Henning Berger, *Bendel & Co*, Stockholm: Bonniers, 1910, s. 312.
- 32 *Ibid.*, s. 409.
- 33 Uppgifterna om den skiftande synen på whisky i England är hämtade från *Nationalencyklopedin*, artikeln ”whisky”.

- 34 För en pedagogisk redogörelse för ett semiologiskt perspektiv, se till exempel Jonathan Culler, *Saussure*, London: Fontana/Collins, 1976, s. 103ff.
- 35 Magnus Öhrn, ”En flock av fuktige bröder”, s. 2.
- 36 För manlighetsforskningen och dess syn på en hotad manlighet, se till exempel Michael Kimmel, ”The Contemporary ‘Crisis’ of Masculinity in Historical Perspective”, i *The Making of Masculinities: The New Men’s Studies*, (red) Harry Brod, London: Routledge, 1987, s. 143.
- 37 Arvid Falck, *Fem år med Strindberg*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1935, s. 77.
- 38 Ibid.
- 39 Hjalmar Söderberg, *Historietter*, Stockholm: Bonniers, 1898, s. 80.
- 40 Hjalmar Söderberg, *Martin Bircks ungdom*, Stockholm: Bonniers, 1901, s. 224.
- 41 Citerat efter Albert Engström, *August Strindberg och jag*, Stockholm: Bonniers, 1923, s. 19. Inom parentes kan tilläggas att denna manliga typ av kraftmätning via alkohol är ett beteende som har mycket gamla anor. Se till exempel Wolfgang Schivelbusch, *Paradiset, smaken och förnuftet: njutningsmedlens historia*, Stockholm: Alba, 1982, översättning Per Erik Wahlund, s. 31ff.
- 42 August Strindberg, *Svarta fanor*, s. 167. Som bekant beskrivs Strindberg ofta som mer eller mindre kvinnofientlig. Men det bör i sammanhanget sägas att den köns-polarisering som här behandlas är något som snarast tillhör den manliga alkoholdiskursen i sig och därmed går långt tillbaka i tiden. (Strindberg är främst ett ovanligt tydligt exempel.) För mer generella synpunkter på köns-polariseringen i samband med alkohol, se Öhrn, ”En flock av fuktige bröder”, s. 12f. och Lennart Johansson, *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855-2005*, Stockholm: Brutus Östling bokförlag Symposium, 2008, s. 117ff.
- 43 Hjalmar Söderberg, *Förvillelser*, Stockholm: Bonniers, 1895, s. 22.
- 44 August Strindberg, *Dödsdansen. Samlade verk 44*. Nationalupplaga. Texten redigerad och kommenterad av Hans Lindström, Stockholm: Norstedts, 1988, s. 99 och 101.
- 45 Jämför Waldén, *Berättad berusning*, s. 162.
- 46 Citaten hämtade från Albert Engström, *En bok*, s. 41 respektive Henning Berger, *Paus. Noveller*, Stockholm: Bonniers, 1911, s. 252f.
- 47 Henning Berger, ”Vid en whisky”, *Vän-gåvan till Hjalmar Söderbergs 50-årsdag den 2 juli 1919*, Stockholm: Norstedts, 1919.
- 48 Henning Berger, *Bendel & Co*, s. 112.
- 49 Per Wästberg, ”Inledning”, *Hjalmar Söderbergs skrifter*, Stockholm: Liber förlag, 1977, s. 7.
- 50 Henning Berger, *Fata Morgana. En Stockholmsnovell*, Stockholm: Bonniers, 1911, s. 45.
- 51 August Strindberg, *Taklagsvöl. Syndabocken. Två berättelser. Samlade verk 55*. Nationalupplaga. Texten redigerad och kommenterad av Barbro Ståhle Sjönell, Stockholm: Norstedts, 1984, s. 145.
- 52 August Strindberg, *Svarta fanor*, s. 43.
- 53 Hjalmar Bergman, *En döds memoarer*. Under redaktion av Kerstin Dahlbäck, Stockholm: Atlantis, 1995, s. 73.
- 54 Ibid., s. 65, 83, 88.
- 55 Hjalmar Bergman, *Amourer*, Stockholm: Bonniers, 1910, s. 285.
- 56 Henry Parland, *Sönder*, Stockholm: Författarförlaget, 1987, s. 24.
- 57 Agnes von Krusenstjerna, *Fru Esters pensionat*, Stockholm: Bonniers, 1927, s. 81.
- 58 Se till exempel kåseriet ”Mörksens gärningar” i *Människan vill inte bli omkörd*, Stockholm: Bonniers, 1952.
- 59 Dikten ingår i samlingen *Ljuva sextital*, Göteborg: Författarförlaget, 1970.
- 60 Inger Edelfeldt, *Det hemliga namnet*, Stockholm: Norstedts, 1999, s. 251.
- 61 Ibid., s. 39.
- 62 Torsten Jonsson, *Dimman från havet*, Stockholm: Bonniers, 1950, s. 71.
- 63 Ibid., s. 185.
- 64 Stig Dagerman, *De dömdas ö*, Stockholm: Norstedts, 1946, s. 18, 183.

- 65 Ibid., s. 185.
- 66 Willy Kyrklund, *Ängvälten och andra noveller*, Stockholm: Bonniers, 1948, s. 83.
- 67 Willy Kyrklund, *Hermelinens död*, Stockholm: Bonniers, 1954, s. 72.
- 68 Pär Rådström, *Ärans portar*, Stockholm: Norstedts, 1954, s. 193.
- 69 Lars Norén, *Biskötarna*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1970, s. 7.
- 70 Erik Beckman, *Inlandsbanan*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1967, s. 133.
- 71 Ibid., s. 151.
- 72 Ibid., s. 151f.
- 73 Ulf Lundell, *Jack*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1976, s. 290.
- 74 Ibid., s. 376.
- 75 Ibid., s. 255.
- 76 Jämför Waldén, *Berättad berusning*, s. 174ff.
- 77 Claes Hylinger, *Dagar och nätter i Paris och Göteborg*, Stockholm: Bonniers, 1975, s. 46.
- 78 Klas Östergren, *Gentlemen*, Stockholm: Bonniers, 1980, s. 216f., 294.
- 79 Per Hagman, *Att komma hem ska vara en schlager*, Stockholm: Bonniers, 2004, s. 175.
- 80 Ibid., s. 239.
- 81 Ibid., s. 229.
- 82 Louise Boije af Gennäs, *Tu vad man vill ha*, Stockholm: Norstedts, 1991, s. 211.
- 83 Karolina Ramqvist, *Alltings början*, Stockholm: Norstedts, 2012, s. 330.
- 84 För synpunkter på ”mastery” som ett karakteristiskt inslag i manligheten, se till exempel *Meanings for Manhood. Construction of Masculinity in Victorian America*, red. Marc C. Carnes & Clyde Griffen, Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- 85 Maria Lang, *Svart sommar*, Stockholm: Norstedts, 1966, s. 226f.
- 86 Vic Suneson, *Mördaren inom mig*, Stockholm: Gebers, 1969.
- 87 Henning Mankell, *Mördare utan ansikte*, Stockholm: Ordfront, 1991, s. 90.
- 88 Henning Mankell, *Pyramiden*, Stockholm: Ordfront, 1999, s. 310.
- 89 Henning Mankell, *Mördare utan ansikte*, s. 248.
- 90 Ibid., s. 189.
- 91 Henning Mankell, *Pyramiden*, s. 284f.
- 92 Leif GW Persson, *Den samma historien om Pinocchios näsa*, Stockholm: Bonniers, 2013, s. 11, 45, 161.
- 93 Leif GW Persson, *Mellan sommarens längtan och vinterns köld*, Stockholm: Piratförlaget, 2002, s. 276.
- 94 Arne Dahl, *Elva*, Stockholm: Bonniers, 2008, s. 45 resp. *Europa blues*, Malmö: Bra böcker, 2001, s. 269.
- 95 Arne Dahl, *Mittvatten*, Stockholm: Bonniers, 2018, s. 114.
- 96 Stieg Larsson, *Luftsロットet som sprängdes*, Stockholm: Norstedts, 2007, s. 657.
- 97 Åke Edwardson, *Dans med en ängel*, Stockholm: Norstedts, 1997, s. 26f.
- 98 Åke Edwardson, *Det trettonde fallet*, Stockholm: Bonniers, 2021, s. 152.
- 99 Åke Edwardson, *Marconi Park*, Stockholm: Bonniers, 2013, s. 251.
- 100 Åke Edwardson, *Det trettonde fallet*, s. 53.
- 101 Åke Edwardson, *Rum nummer 10*, Stockholm: Norstedts, 2005, s. 295.
- 102 Åke Edwardson, *Det trettonde fallet*, s. 37.
- 103 Claes Hylinger, *Till främmande land*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1998, s. 67.
- 104 Claes Hylinger, *Hotell Erfarenheten*, Stockholm: Hotell Erfarenheten, 2006, s. 34.
- 105 Beträffande Söderbergs och Bergers whiskykonsumtion, se Dag Hedman, *Eleganta eskapader. Frank Hellers författarskap till och med Kejsarens gamla kläder*, Örskelljunga: Settern, 1985, s. 280. När det gäller relationen rus och skapande mer i allmänhet finns ett specialnummer av *Vintergatan* (1948) på detta tema: *En bok om rus och inspiration*. Utgiven av Sveriges Författareförening, Stockholm: Norstedts, 1948. En intressant bok om utländska författare på samma tema är Olivia Laing *The Trip to Echo Spring: On Writers and Drinking*, Edinburgh: Canongate Books, 2017.